

Γ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

Ο ΤΟΠΟΣ ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΣΕ ΜΟΝΟ ΗΡΩΕΣ

938.3
ΤΕΩ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΙΩ. ΚΑΜΠΙΑΝΑ Ο.Ε.
ΔΕΚΚΑ 25 — ΑΘΗΝΑΙ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΔΗΜΟΣ Ι. Π. ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
ΔΗΜΟΤΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ :

ΔΕΡΓΑ

Θ. ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ : 12 - 8 - 87

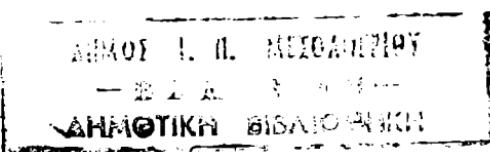
Α. Ε. 6169

Α. Τ. 938.3 ΓΕΩ

A. €. 6169

Γ. Α. ΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

Ο ΤΟΠΟΣ ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΣΕ ΜΟΝΟ ΗΡΩΕΣ

Έλευθερο άνάγνωσμα

ΤΙΜΗΣ ΕΝΕΚΕΝ

Στον ίχνο Μεσαλόγγιστη κι αριστο
φιλόλορδο κ.θ. Πατέρα πουλο.

ΔΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

ΙΩ. ΚΑΜΠΑΝΑ Ο.Ε.

ΔΕΚΚΑ 25 — ΑΘΗΝΑΙ

Τὰ γνήσια διντίτυπα ἔχουν ἐδῶ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ συγγραφέως.

Γεώργιος

ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ

Η ΙΕΡΗ πόλη τοῦ Μεσολογγίου στάθηκε, στὰ μεγάλα χρόνια τοῦ 21, ὁ ἡρωϊκότερος προμαχώνας τοῦ ἐπαναστατημένου Ἑλληνικοῦ Γένους.

‘Αλύγιστο Ἐθνικὸ ταμπούρι καὶ, φοβερὸ γιὰ τοὺς ἔχθρούς, ὁρμητήριο, κράτησε, στὶς πιὸ δύσκολες στιγμὲς τοῦ ἄνισου ἀγῶνα, τὴν ἐπαναστατικὴ φωτιὰ στὴ Ρούμελη.

Μεταβλήθηκε, ὁ χαμηλὸς αὐτὸς «φράχτης»—ὅπως τόλμησε νὰ τὸν πῆ ὁ Αἰγύπτιος Ἰμβραῆμ πασᾶς—σὲ ἅπαρτο κάστρο, ποὺ τὸ δυνάμωναν τὰ γιγαντένια στήθη τῶν ἀκατάβλητων πολεμιστῶν του.

Κι ὅταν, κατὰ τὴν ἄφθαστη σὲ ἡρωϊσμὸ ἔξι δο, τυλιγτηκε ἀπ’ τὶς φλόγες τῆς μεγάλης θυσίας, ἐφώτισε τὴν ἀγωνιζόμενη, σὲ στεριὰ καὶ θάλασσα, πατρίδα μας καὶ τοὺς κατάπληκτους λαοὺς δὲλον τοῦ ἀσμού, δείχνοντας τὸ δρόμο τοῦ ὑψηλοῦ χρέους γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἐλευθερίας.

‘Ο Ἐθνικός μας ποιητὴς Σολωμὸς μὲ τὸ ὑπέροχο ποίημά του «Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι» ἐμπνευσμένο ἀπ’ τὸν τιτανικὸ ἀγῶνα τῶν πολιορκημένων ἔκαμε τὸ Μεσολόγγι, ἐθνικὸ καὶ παγκόσμιο σύμβολο ἡρωϊσμοῦ.

‘Αμέτρητοι ποιητὲς καὶ συγγραφεῖς, συγκινημένοι ἀπὸ τοῦτο τὸ φαῦλο μα τοῦ ἡρωϊσμοῦ, ἐμπνεύστηκαν κι ἔγραψαν ἀθάνατους στίχους καὶ ἔξοχες σελίδες πεζοῦ λόγου.

‘Η μεγάλη μου ἀγάπη γιὰ τὸ Μεσολόγγι καὶ ἔνα ἰερὸ χρέος, ποὺ αἰσθάνομαι νὰ βγαίνη μέσα ἀπ’ τὴν ψυχή μου, μὲ παρακίνησαν νὰ γράψω καὶ νὰ παραδώσω σὲ σᾶς, παιδιά μου, αὐτὸ τὸ μικρὸ βιβλίο, μὲ τὴν ἐλπίδα δτι θὰ γνωρίσετε κι ἐσεῖς καλύτερα τὴν «Ιερὴ κολυμβήθρα τοῦ γένους» —καθὼς χαρακτήρισε τὸ Μεσολόγγι ὁ ἄλλος Ἐθνικός μας ποιητὴς Βαλαωρίτης— καὶ θὰ αἰσθανθῆτε τὸ ἰερὸ ρύγος τῆς Ἐθνικῆς συγκινήσεως καὶ ὑπερηφάνειας, ὡς τὰ κατάβαθμα τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς σας.

ΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

1. Νύχτα Λαζάρου

‘Ο παππούς τοῦ Ἀνδρέα ὁ κυρ-Δευθέρης, συνταξιοῦχος καθηγητὴς τῆς Θεολογίας, μόλις εἶχεν ἐπιστρέψει ἀπὸ τὸ καφενεῖο τοῦ χωριοῦ στὸ σπίτι. Ἡταν Σαββατόβραδο, παραμονὴ τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων. Ὁ ἔγγονός του, ὁ Ἀνδρέας, μαθητὴς τῆς Ε’ τάξεως τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου, ἐκείνη τῇ στιγμῇ ἐπέστρεψεν ἀπὸ τὰ κάλαντα τοῦ Λαζάρου. Εἶχε φτιάσει ἔνα μεγάλο «λάζαρο» — δπως συνηθίζουν τὰ παιδιὰ στὸ χωριό — δηλαδὴ εἶχε δέσει σταυρωτὰ δυὸ καλάμια, τὸ ἔνα μακρύτερο ἀπὸ τὸ ἄλλο κι ἀπὸ τὴν μπροστινὴν μερὶν τὰ ἐστόλισε μὲν θάγια κι ἀγριολούλουδα. Στὴν κορυφή, στὰ πλάγια κι ἀνάμεσα, ἐκρέμασε μεγάλα καὶ μικρὰ κύπρια. Ἀπὸ πίσω τούκανε μιὰ κοιλιὰ μὲν ἔγροχαρτα καὶ τὰ ἐσκέπασε μ’ ἔνα μεγάλο κίτρινο μεταξωτὸ μαντήλι, τὴν καλαμάτα, δπως τὴ λένε τὰ παιδιά. Γύρισε σ’ δλο τὸ χωριό ἀκόμη καὶ στὰ πιὸ μακρινά, τὰ ἐξοχικὰ σπίτια του κι εἶπε τὰ κάλαντα. Εἴκοσι «Δαζάρια» ἥτανε ἐκείνη τὴν ἡμέρα στὸ χωριό. Μὰ δ καλύτερος «Δαζαρος» ἥταν τοῦ Ἀνδρέα, γι’ αὐτὸ εἰσέπραξε καὶ τὰ πιὸ πολλὰ χρήματα.

— “Ε, Ἀνδρέα, τοῦ ἐφώναξεν δ παππούς, σὰν τὸν εἶδε νὰ διαλύῃ τὸ «λάζαρο» καὶ νὰ μετράῃ τὰ χρήματα. Καὶ τοῦ χρόνου, σὰν ἀπόψε, νὰ είμαστε στὸ Μεσολόγγι.

— Γιατί, παππού; έρωτησεν δ 'Ανδρέας.

— Γιατί, παιδί μου, άπόψε τὸ Μεσολόγγι γιορτάζει τὴν ἔξοδο, ποὺ ἔκαμπαν στὶς 10 Ἀπριλίου 1826 οἱ πολιορκημένοι Ἐλλήνες γιὰ νὰ μὴν πέσουν στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Τότε, σὰν άπόψε, τὸ Μεσολόγγι ἔγραψε τὴν ἐνδοξότερη ἱστορία ἀπ' δυσες θὰ διαβάσης δταν μεγαλώσης. Αὐτὴ τὴν ἱστορία θέλω νὰ τὴν μάθης πρῶτα στὸν τόπο ποὺ ἔγινε. Θέλω νὰ ιδῆς τὶς ντάπιες, τὰ κανόνια, τοὺς τάφους, τὰ κόκκαλα τῶν ἀγωνιστῶν καὶ περισσότερο ἀπ' δλα θέλω νὰ βρεθῆς στὸν αῆπο τῶν ἡρώων μιὰ νύχτα Λαζάρου.

‘Ο Ἅνδρέας ἐνθουσιασμένος ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ παπποῦ του, ἔδωσε τὰ χρήματα στὴ μητέρα του κι ἐκάθησε δίπλα στὸν παππού.

— Ἐλα, παππού, τοῦ εἶπε. Πές μου κάτι γιὰ τὸ Μεσολόγγι, πές μου δλα δσα γνωρίζεις, θέλω νὰ τὰ μάθω, ἀκοῦς παππού.

‘Ο παππούς ἐχάΐδεψε υπερήφανα τὸ μουστάκι του κι ἀρχισε νὰ διηγηται στὸν ἔγγονό του γιὰ τὸ Μεσολόγγι καὶ τὴν ἱστορία του.

2. Τὸ Μεσολόγγι

Τὸ Μεσολόγγι, παιδί μου, ἀρχισε νὰ διηγῆται ὁ παππούς, εἶναι μιὰ μικρὴ Ἑλληνικὴ πόλι, κτισμένη στοὺς πρόποδες τοῦ Ἀρχακύνθου, δέκα πέντε ώρες μακρυὰ ἀπὸ ἐω. Δένε πῶς «Μεσολόγγι» εἶναι ξένη λέξι καὶ σημαίνει λιμνοχώρι. Πραγματικὰ τὸ Μεσολόγγι μοιάζει μὲν ἔνα μεγάλο λιμνοχώρι. Τὸ ἔδαφός του εἶναι χαμηλότερο ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς λιμνοθάλασσας Γι' αὐτὸ τὰ νερά της προχωροῦν ἀνάμεσα στὰ σπίτια καὶ λιμνάζουν. Κτίστηκε κατὰ τὸ 1571 μ.Χ. Οἱ πρῶτοι τοῦ κάτοικοι ἦσαν φαράδες ἀπὸ τὴν Ηάργα τῆς Ἡπείρου καὶ λησταὶ τῆς θάλασσας (πειραταὶ) ἀπὸ τὴν Δαλματία τῆς σημερινῆς Γιουγκοσλαβίας. Ἀργότερα στὸ Μεσολόγγι κατέφυγαν καὶ οἱ κάτοικοι τῆς μικρῆς πόλεως «Χίλια σπίτια», ποὺ ἦταν κτισμένη μέσα στὸν κάμπο τοῦ Μεσολογγίου, κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ «Ἄγιος Θωμᾶς», ὃπου σώζονται μέχρι σήμερα ἑρείπια μὲ τὴν ὀνομασία «Χίλια σπίτια». Ἡ μικρὴ αὐτὴ πόλις κτίστηκε στὴ θέση τῆς ἀρχαῖας πόλεως Ἀλίκυρνα. Κατεστράφη δὲ ἀπὸ ἄγνωστη αἰτία. Σήμερα εἶναι πρωτεύουσα τοῦ νομοῦ Αιτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας.

"Έχει 13 χιλ. κατοίκους. Είναι έδρα δλων τῶν ἀρχῶν τοῦ νομοῦ. Τὸ Πρωτοδικεῖο του εἶναι ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα τοῦ κράτους. "Έχει ίδρυθη τὸ ἔτος 1833.

Οἱ δρόμοι του εἶναι στενοὶ καὶ οἱ οἰκοδομές του παλαιές. Δὲν ἔχει καλὴ ἀποχέτευσι, γιατὶ παρ' δλες τὶς ἐπιχωματώσεις ποὺ ἔχουν γίνει, τὸ ἔδαφός του παραμένει χαμηλότερον ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας. "Έχει τέσσερες ἐνορίες δηλαδὴ τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος, τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος καὶ τοῦ Ἀγίου Λαζάρου, δπου καὶ τὸ νεκροταφεῖον τῆς πόλεως.

Στὸ Μεσολόγγι ὑπάρχουν τέσσερα Δημοτικὰ σχολεῖα καὶ δύο Γυμνάσια ἀρρένων καὶ θηλέων. Τὰ Δημοτικὰ σχολεῖα στεγάζονται στὰ κληροδοτήματα τῶν Ἐθνικῶν εὑεργετῶν Ξενοκράτους καὶ Χατζηκώστα, τὸ δὲ Γυμνάσιο θηλέων στὴν ἐπαγγελματικὴ σχολή, ποὺ εἶναι κληροδότημα Γεωργίου καὶ Ἐλένης Κυριακῆς. Οἱ ἕδοι Ἐθνικοὶ εὐεργέτες Γεώργιος καὶ Ἐλένης Κυριακῆς, ἐκληροδότησαν στὴν πόλι Νοσοκομεῖο μὲ δλα τὰ ιατρικὰ τμῆματα καὶ ἔξωτερικὸ ιατρεῖο. "Ενα ἀπὸ τὰ καλύτερα οἰκοδομήματα τῆς πόλεως εἶναι καὶ τὸ Μητροπολιτικὸ Μέγαρο, ἔργο τοῦ ἀειμνήστου Μητροπολίτου Κωνσταντίνου Κωνσταντινίδου.

Τὸ μεγάλο ὅδραχωγεῖο τῆς πόλεως εἶναι στὸ Μεσόκαμπο, κάτω ἀπὸ τὸ κάστρο τῆς Κυρὰ-Ἐλρήνης. Ὅποδοηθητικὰ ὅδραχωγεῖα ἔχει δύο; τῆς Βίγλας καὶ τῆς Ζεστῆς.

"Εκτὸς αὐτῶν τὸ Μεσολόγγι ἔχει καὶ πολλὰ ἀξιοθέατα μέρη, δπως εἶναι τὰ ἐρείπια τῶν ἀρχαίων πόλεων Καλυδώνας καὶ Πλευρώνας, ἡ λιμνοθάλασσά του, τὸ λιμανάκι του, τὸ Δημαρχεῖο τοῦ^{εκ}, τὸν Ἀϊ-Συμιό του, τοὺς ιστορικοὺς τόπους του καὶ πάνω ἀπὸ δλα τὸ Ἡρφῶν του. 'Αλλὰ γιὰ δλ' αὐτὰ θὰ σοῦ μιλήσω ἀλλοτε, 'Ανδρέα μου, εἴπεν δ παππούς.

— Εὐχαριστῶ παππού, εἴπεν δ 'Ανδρέας. Αὔριο τὸ βράδυ θὰ συνεχίσωμε πάλι ἀπὸ τὴν ἴδια θέσι, ἐ παππού;

— Ναί, παιδί μου, αὔριο βράδυ ἀπὸ τὴν ἴδια θέσι. Καληγύχτα σου, εἴπεν δ παπποὺς καὶ ἔψυγε.

3. Ἡ ἀρχαία Καλυδώνα

Τὸ ἄλλο βράδυ δὲ Ἀνδρέας ἐπῆγε πολὺ ἐνωρὶς κι' ἐκάθισε δίπλα στὸν παππού. Ὁ παπποὺς ἔχαμογέλασε, ἔχαΐδεψε τὰ μαλλιά τοῦ Ἀνδρέα καὶ τοῦ εἶπε :

—Εὔγε σου, παιδί μου. Εἴμαι ὑπερήφανος γιὰ τὴν ἐπιθυμία ποὺ ἔχεις νὰ μαθαίνης. Ἀπόψε θὰ σου πῶ γιὰ τὶς ἀρχαῖες πόλεις, ποὺ ἥκμαζαν δλόγυρα ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι, δταν τοῦτο δὲν ὑπῆρχε. Τότε, ἐκεῖνα τὰ πολὺ παλιὰ χρόνια, τὰ μυθικά, ἡ λιμνοθάλασσα προχωροῦσε πιὸ πάνω πρὸς τὸ θουνό. Γι' αὐτὸ τὸ Μεσολόγγι πρωτοκτίστηκε ἀπάνω σὲ τρία νησάκια ἐκ τῶν δποίων τὸ ἔνα ἥταν στὸ σημερινὸ Δημαρχεῖο, τὸ ἄλλο στὴν Ἀγιὰ Παρασκευὴ καὶ τὸ ἄλλο στὸν Ἀγιὸ Σπυρίδωνα. Ἐτοι ἀνατολικὰ καὶ δυτικὰ τῆς σημερινῆς πόλεως ἥκμαζαν τότε δύο περίφημες πόλεις ἡ Καλυδώνα καὶ ἡ Πλευρώνα.

Ἡ Καλυδώνα ἥτανε κτισμένη στὸ μικρὸ λόφο ποὺ εἶναι στὴν κορυφὴ τῆς πεδιάδος τοῦ Εύηγοχωρίου. Βασιλιάς της ἥταν ὁ Οἰνέας, ποὺ εἶχε γυιδὸ τὸ Μελέαγρο καὶ κόρη τὴν Δηϊάνειρα. Τὴν πόλιν ἐπροστάτευεν ἡ θεὰ Ἀρτέμιδα, στὴν δποία οἱ κάτοικοι εἶχαν κτίσει μεγάλο ναό. Κάποτε δὲ Οἰνέας προσέφερε θυσία σ' δλους τοὺς θεοὺς πλὴν τῆς Ἀρτέμιδας. Αὐτή, γιὰ τὸν ἐκδικηθῆ, ἔστειλεν ἀπὸ τὸ γειτονικὸ δάσος ἔνα τεράστιο ἀγριογούρουνο, τὸν Καλυδώνιο κάπρο, ποὺ ἔκανε μεγάλες καταστροφὲς στὸν κάμπο τῆς Καλυδώνας. Ὁ Μελέαγρος ἐκάλεσε τότε στὸ παλάτι του 40 κυνηγούς, ἀπ' δλη τὴν χώρα, μεταξὺ τῶν δποίων ἥταν καὶ ἡ περίφημος κυνηγὸς Ἀταλάντη, ἡ δποία καὶ ἐσκότωσε τὸν κάπρο. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Ἀταλάντη κατὰ τὴν ὑπόσχεση τοῦ Μελεάγρου, ἐπῆρε τὸ δέρμα τοῦ κάπρου, οἱ θεῖοι τοῦ Μελεάγρου, ποὺ ἔβασιλευαν στὴ γειτονικὴ πόλι Πλευρώνα, ἐπῆραν διὰ τῆς θίας τὸ δέρμα ἀπὸ τὴν Ἀταλάντη. Ἐτοι ἀρχισε ἔνας φοβερὸς πόλεμος μεταξὺ τῶν δύο πέλεων Καλυδώνας καὶ Πλευρώνας, κατὰ τὸν δποῖον ἐσκοτώθηκεν δὲ Μελέαγρος.

‘Η μητέρα του, ὅταν ἔμαθε τὸ θάνατό του αὐτοκτόνησε, ἦ δὲ γυναῖκα του ἀπέθανεν ἀπὸ τὴν λύπη τῆς. ‘Η θεὰ Ἀρτέμιδα τότε λυπήθηκε τίς ἀδελφές του καὶ τίς μεταμόρφωσε σὲ πέρδικες. Αὐτές εἰναι οἱ λεγόμενες Μελεαγρίδες πέρδικες, παιδί μου, εἶπεν ὁ παππούς καὶ ἔκλεισε τὴν διήγησί του.

— Καὶ τώρα τί μπορεῖ νὰ ἴδῃ κανεὶς στὴν ἀρχαία Καλυδώνα, παππού, ἐρώτησεν ὁ Ἄνδρεας.

— Σήμερα, παιδί μου, μὲ τὶς ἀνασκαφὲς πεὸν ἔγιναν, ἀνακαλύφθηκαν τὰ τείχη τῆς, τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδας, τῆς Λαφριέας Ἀρτέμιδας, ὅπως τὴν ἔλεγαν, τὸ θαυμάσιο ἡρῷο τοῦ Παντελέοντα, μιὰ Ρωμαϊκὴ ἔπαυλι, καθὼς καὶ πολλὰ πήλινα ἀντικείμενα.

— Καὶ ἡ Πλευρώνα ποῦ ἦτανε παππού;

— Τώρα ἀμέσως θὰ σοῦ πῷ, παιδί μου. Μόνο νὰ ξεκουραζθῶ λιγάκι.

4. Ἀρχαία Πλευρώνα

— ‘Η Πλευρώνα, Ἄνδρέα, θρισκότανε μιὰ περίπου ὥρα πρὸς βορρᾶν τῆς σημερινῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου, ἔξακολούθησεν, ὕστερ’ ἀπὸ λίγο, ὁ παππούς. ‘Ητανε κτισμένη ἐκεῖ ποὺ εἰναι σήμερα τὸ κάστρο τῆς κυρά·-Εἰρήνης. Τὸ κάστρο διακρίνεται ἀπὸ πολὺ μακρυά. Εἶναι κτισμένο δλόγυρα σ’ ἓνα δύζβατο βράχο δπου ἥταν κτισμένη, ὅπως φαίνεται, ἦ πόλις. Στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ φρουρίου διακρίνεται ἡ Ἀκρόπολις, τῆς δποίας τὰ τείχη εἰναι ἀρχαιότερα τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Τὰ τείχη εἶχαν δύο πύλες, μία πρὸς τὸ βορρᾶ καὶ τὴν ἄλλη πρὸς τὴν ἀνατολή. ‘Οπως μπαίνουμε ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ πύλη βλέπομε τὰ ἐρείπια ἐνὸς πολὺ μικροῦ θεάτρου καὶ πιὸ πάνω φαίνονται τὰ ἔχνη τῆς ἀγορᾶς τῆς πόλεως. Κοντὰ στὴν ἀγορὰ διακρίνεται μιὰ μεγάλη τετράγωνη δεξαμενή. ‘Ισως τὸ νερὸ τῆς πόλεως νὰ διατηριόταν σὲ δεξαμενές, διότι

πηγή τόσον μέσα σσο κι ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη δὲν ὑπάρχει. Μάρμαρα, ἐπιγραφὲς καὶ κοσμήματα δὲν βρεθήκανε.

—Γιὰ τὸ κάστρο τῆς Κυρὰ - Εἰρήνης θὰ σου διηγηθῶ μιὰ ιστορία, Ἀνδρέα, ποὺ μοῦ τὴν ἔλεγε, ὅταν ζοῦσε ὁ μεγάλος Μεσολογγίτης ποιητὴς Γεώργιος Δροσίνης, ἐσυνέχισεν ὁ παππούς. Ἡ Κυρὰ - Εἰρήνη, παιδί μου, ἦταν ὅμορφη κοπέλλα καὶ καθότανε σ' αὐτὸ τὸ βουνὸ πρὶν νὰ κτισθῇ τὸ κάστρο. Δυὸ βασιλόπουλα δ 'Ανήλιαγς καὶ ὁ Γυφτάκης τὴν ἀγάπησαν καὶ τὴν ἐζήτησαν σὲ γάμο. Αὐτὴ ἥθελε νὰ πάρη τὸν Ἀνήλιαγο ποὺ ἦταν ὅμορφος, ἔλα ὅμως ποὺ φοβόταν καὶ τὸ Γυφτάκη ποὺ ἦταν παλληκαρᾶς. Γιὰ νὰ δηγῇ λειπὸν ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο τοῦ εἶπε πὼς θὰ πάρη ἐκεῖνον ποὺ θὰ τελειώσῃ, πρῶτος τὸ κατώρθωμα ποὺ θὰ τοῦ ἀνέθετε νὰ κάμη. Στὸ Γυφτάκη εἶπε νὰ κτίσῃ τὸ κάστρο μὲ τοὺς πύργους καὶ τὰ παλάτια του καὶ στὸν Ἀνήλιαγο νὰ περάσῃ κάτω ἀπὸ τὴν γῆ καὶ νὰ φέρη στὸ βουνὸ τὸ νερὸ ἀπὸ τὴ λίμνη τοῦ Ἀγγελοκάστρου, ποὺ εἶναι πολλὲς ὡρες μακρυά ἀπὸ κεῖ.

‘Ο Γυφτάκης μὲ χιλιάδες μαστόρους ἀρχιζε νὰ κτίζῃ τὸ κάστρο κι ὁ Ἀνήλιαγος χώθηκε βαθειὰ στὴ γῆ γιὰ νὰ φτάση στὴ λίμνη. Σὲ δυὸ χρόνια τὸ κάστρο ἦταν ἔτοιμο κι ὁ Ἀνήλιαγος δὲν φαινόταν πουθενά. Ἡ Κυρὰ - Εἰρήνη μὲ στενοχώρια ἔθλεπε τὴ νίκη τοῦ Γυφτάκη, μὰ καὶ τί μποροῦσε νὰ κάμη, ἀφοῦ ὁ ἀγαπημένος τῆς Ἀνήλιαγος εἶχε πιὰ χαθῆ; ‘Ο Γυφτάκης πρὶν παραδώσῃ τὰ κλειδιὰ τοῦ κάστρου στὴν Κυρὰ - Εἰρήνη, ἔκαμε τραπέζι στοὺς μαστόρους του καταμεσῆς στὴν ἀγορά. Ἐκεῖ ποὺ τρώγανε λοιπόν, ἀκούστηκε μεγάλο βουητὸ μέσ' ἀπ' τὴ γῆ καὶ νᾶσου πετιέται ὁ Ἀνήλιαγος.

—Καλῶς τὰ χαίρεστε, παιδιά, τοὺς εἶπε. Μὰ τραπέζι χωρὶς νερὸ δὲ γίνεται. Κι ἀμέσως ὀλέσθροσσο καὶ καθηρὸ νερὸ ἀρχισε μπροστά τους νὰ σταλάζῃ. Χαρούμενη ἦ Κυρὰ - Εἰρήνη ἀνεκήρυξε νικητὴ τὸν Ἀνήλιαγο, γιατὶ ὁ Γυφτάκης δὲν τῆς εἶχε παραδώσει ἀκέμη τὰ κλειδιὰ τοῦ κάστρου. ‘Ο Γυφτάκης, στενοχωρημένος γιὰ τὸ πάθημά του, ἐπῆγε κι ἔκτισε ἀντίκρῳ ἄλλο κάστρο, τὸ Γυφτόκαστρο, ὅπως τὸ λένε σήμερα οἱ Μεσολογγίτες.

‘Απὸ τὴν ἴστορία τῆς πόλεως αὐτῆς, Ὄνδρέα μου, δὲν γνωρίζομε τίποτε. Βέβαιο εἶναι πώς στὴ θέσι της, παλαιότερα, ἦταν κτισμένη ἡ παλαιὰ Πλευρώνα, τὴν δποία κατέστρεψεν δ ὕασιλιὰς τῆς Μακεδονίας Δημήτριος δ Β’. Ἡ Νέα Πλευρώνα κτίστηκε στὰ ἐρείπια ἐκείνης. Γνωρίζομεν ἀκόμη πώς στὴν Ὄαρόπολι της ὑπῆρχεν δ περίφημος ναὸς τῆς Ὄθηνᾶς καὶ μάλιστα τῆς Ὄαρακυνθίας Ὄθηνᾶς, δπως τὴν ἔλεγαν τότε. Ἐκτὸς τῶν δύο αὐτῶν πόλεων στὸν κάμπο τοῦ Μεσολογγίου ὑπῆρχε, στὴ θέσι ποὺ τὸ λένε σήμερα «Χίλια Σπίτια», ἡ ἀρχαία πόλις Ὄαλκυρνα. Ἀλλὰ γι’ αὐτὴ δὲν ἔχω νὰ πῶ τίποτε. Ὅταν καληγύχτα, παιδί μου. Αὕτα ἀρκετὰ εἶναι γι’ ἀπόψε.

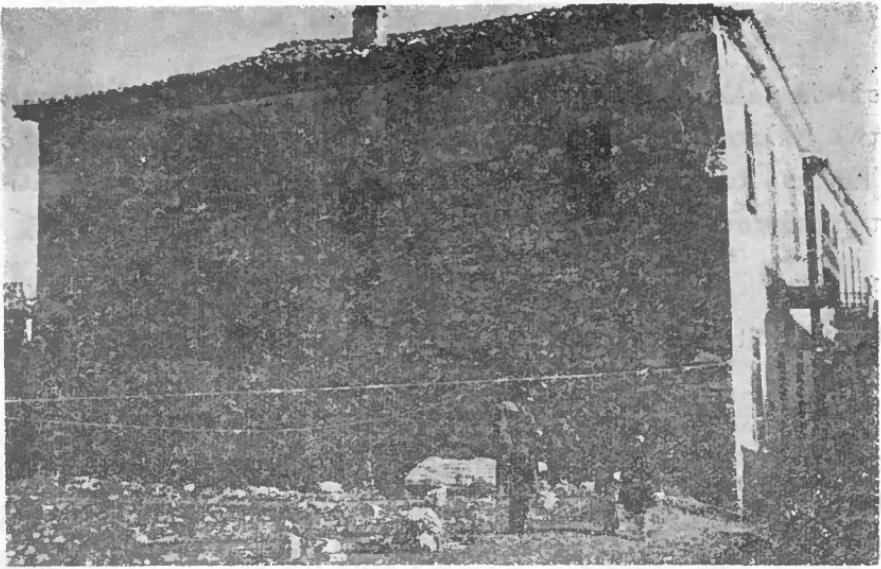
5. Ἡ Παλαμαϊκὴ Σχολὴ

Τὸ ἄλλο βράδυ δ Ὄανδρέας πολὺ ἐνωρὶς ἔτρεξε νὰ συναντήσῃ τὸν παππού, μὰ δ παπποὺς ἔλειπε. Εἶχε πάει στὸ κοινοτικὸ γραφεῖο γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸν πρόεδρο τοῦ χωριοῦ. Πρόεδρος ἦταν δ γιατρὸς δ κύρ - Νικόλας ποὺ ἀγαποῦσε τὰ γράμματα καὶ πολλὲς φορὲς συζητοῦσε μὲ τὸν παπποὺ τοῦ Ὄανδρέα γιὰ τοὺς ποιητάς, τοὺς ζωγράφους κλπ. Ἐκεῖνο τὸ βράδυ εἶχε καλέσει τὸν κύρ-Λευθέρη νὰ κάμη λόγο στὸ κοινοτικὸ γραφεῖο γιὰ τὸν Ὄθνικό μας ποιητὴ Κωστὴ Παλαμᾶ. Ὅταν δ παπποὺς ἐπέστρεψεν ἀργὰ στὸ σπίτι βρῆκε τὸν Ὄανδρέα νὰ κοιμᾶται.

Τὸ ἄλλο βράδυ ἀρχισε νὰ τοῦ λέη γιὰ τὴν δμιλία ποὺ ἔκαμε στὸ κοινοτικὸ γραφεῖο. Ἀλλὰ γιὰ τὸν Κωστὴ Παλαμᾶ ἐγνώριζε πολλὰ πράγματα ἀπὸ τὸ σχολεῖο του δ Ὄανδρέας καὶ μόνο γιὰ τὴν Παλαμαϊκὴ σχολὴ δὲν εἶχε ἀκούσει τίποτε. Γι αὐτὴ ἤθελε νὰ τοῦ μιλήσῃ τώρα δ παππούς.

— Εὔχαριστως, παιδί μου, νὰ σοῦ πῶ δσα γνωρίζω γιὰ τὴ μεγάλη αὐτὴ σχολὴ τοῦ Γένους. Εἶναι δμως τόσο λίγα, ὥστε δὲν θὰ μπορέσω νὰ ἴκανοποιήσω τὴ μεγάλη σου περιέργεια.

— Λέγε μου, παππέύ, δσα γνωρίζεις, μιὰ ποὺ ἐδῶ στὸ χωριό

Τὸ σπίτι τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ. Πρὸ αὐτοῦ στὸν κενὸ χῶρο ἦταν κτισμένη ἡ περίφημη Παλαμαϊκὴ σχολή.

ὅπως ξέρεις δὲν θὰ μπορέσῃ κανεὶς ἄλλος νὰ μοῦ πῇ περισσότερα.

— Παλαμαϊκὴ σχολή, παιδί μου, δύναμάζουν σήμερα τὸ Γυμνάσιο ἀρρένων Μεσολογγίου. Τὸ ὄνομα αὐτό, ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τὸ εἶχεν ἡ σχολὴ που εἶχεν ἰδρύσει στὸ Μεσολόγγι ὁ σοφὸς διδάσκαλος τοῦ γένους Παναγιώτης Παλαμᾶς. Αὐτὸς γεννήθηκε στὸ Μεσολόγγι τὸ 1722. Ἐσπούδασε στὰ Γιάννενα, ὕστερα στὴν Πατριαρχικὴν Ἀκαδημία Κων)πόλεως καὶ τελευταῖα στὴν περίφημη Ἀθωνιάδα σχολὴ τοῦ Ἅγίου Ὁρους.

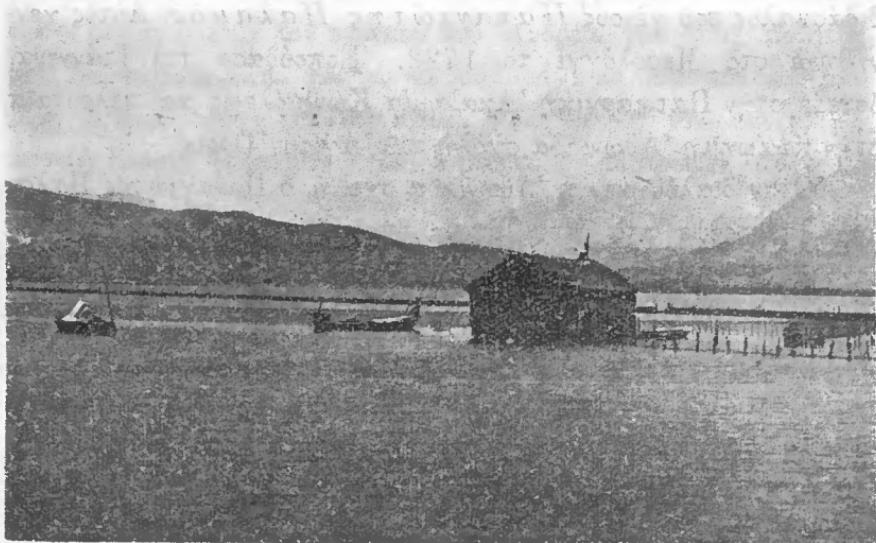
“Οταν διαλύθηκεν ἡ Ἀθωνιάδα σχολή, ὁ Παναγιώτης Παλαμᾶς ἐπέστρεψε στὸ Μεσολόγγι, ὅπου ἴδρυσε τὴν Παλαμαϊκὴ σχολή. Ἡ σχολὴ αὐτὴ στεγάστηκε στὸ ἰδιόκτητο σπίτι τοῦ Παλαμᾶ, ποὺ σώζεται μέχρι σήμερα ἀνατολικώτερα τῆς σημερινῆς Παλαμαϊκῆς σχολῆς. Ὁ Παναγιώτης Παλαμᾶς διηγύθυνε τὴν σχολὴ ἐπὶ 40 δλόνιληρα ἔτη. Τὸ 1800 μὴ μπορώντας, λόγω τῆς ἥλικίας του, νὰ διδάξῃ, τὴν παρέδωσε στὸ γυιό του Γρηγόριο Παλαμᾶ, ὁ δόποιος τὴν διατήρησε ὧς τὸ 1826, ποὺ τὸ Μεσολόγγι καταστράφηκεν ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Μετὰ τὴν διάλυσι τῆς σχολῆς των, οἱ Παλαμάδες ἔξακολούθη-

σαν νὰ καλλιεργοῦν τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ νὰ διδάσκουν τὴν Ἑλληνικὴ σοφία. Τελευταῖος μεγάλος των ἀπόγονος εἶναι δὲ Ἐθνικός μας ποιητής Κωστῆς Παλαμᾶς, που τὸ ἔργο του θὰ φωτίζῃ πάντοτε τὸ δρόμο τοῦ "Ἐθνους μας.

6. Ἡ λιμνοθάλασσα τοῦ Μεσολογγίου

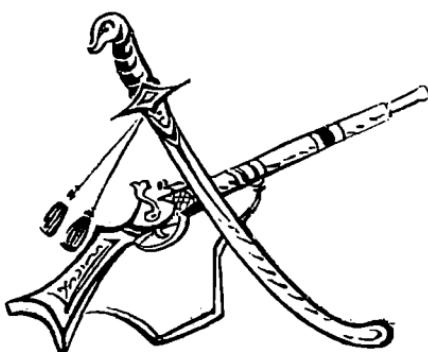
— Κάποτε, Ἀνδρέα, ἐξακολούθησε μιὰν ἄλλη μέρα ὁ παππούς, ὅταν ὑπηρετοῦσα ὡς καθηγητὴς στὸ Μεσολόγγι, ἔνας μαθητὴς τοῦ Γυμνασίου μὲ πῆρε μὲ τὴν φαρόβαρκα τοῦ πατέρα του καὶ μὲ πῆγας βαρκάδα μέσα στὴ λιμνοθάλασσα. Μοῦ ἄρεσε πολὺ ἐκείνη ἡ βόλτα τότε, γι αὐτὸ στὶς 7 τοῦ Σεπτέμβρη, που γιορτάζει δὲ Ἀϊ-Σώστης στὴ Βασιλάδη, ἐπῆγα μὲ τὴ βενζινάκατο τῶν ιθαργιῶν (ἰχθυότροφείων) καὶ εἶδα δὴ τὴ λιμνοθάλασσα πέρα ὡς τὶς ἐκβολὲς τοῦ Ἀχελώου κι ἀπάνω ὡς τὸ Αἴτωλικό. Γιατὶ γὰρ λιμνοθάλασσα τοῦ Μεσολογγίου, παιδί μου, εἶναι πολὺ μεγάλη. Ἀρχίζει ἀπὸ τὴν πόλη, προχωρεῖ πρὸς τὸν κάμπο τοῦ Εὐηνοχω-

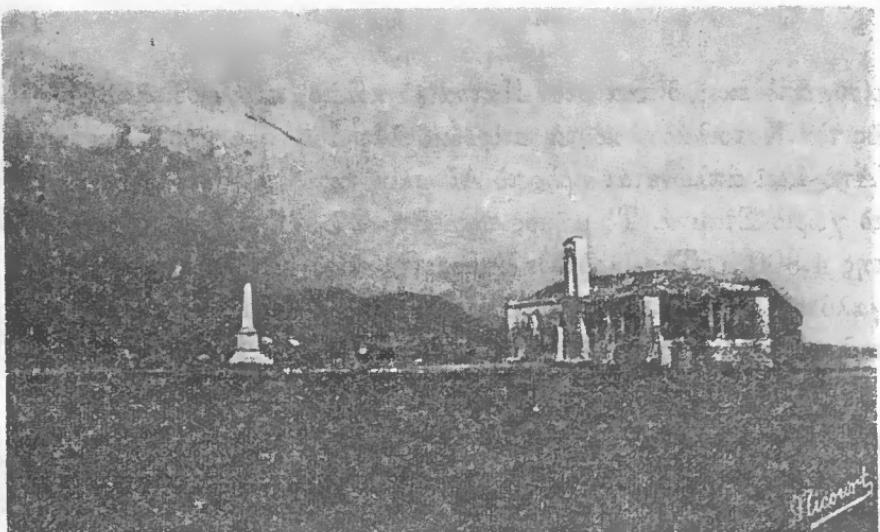

Μιὰ μορφὴ τῆς λιμνοθάλασσας μὲ τὶς πελάδες τῶν φαράδων

ρίου, ἀπὸ ἐκεῖ, δίπλα στὸν Πατραϊκὸ κόλπο, πρόχωρεῖ καὶ φθάνει ὡς τὸν Κοτσιλάρη, κοντὰ στὶς ἐκβολὲς τοῦ ποταμοῦ Ἀχελώου. Ἐπὸ ἐκεῖ ἀπλώνεται πρὸς τὸ Αἰτωλικὸ καὶ τελειώνει κάτω ἀπὸ τὸ χωριό Σταμνά. Τὸ μῆκος τῆς εἶναι 27.300 μ. καὶ τὸ πλάτος τῆς 4.800 μ. Τὸ μικρότερο βάθος τῆς εἶναι 0,30 μ. καὶ τὸ μεγαλύτερο φθάνει τὰ 1 ἔως 2 μ. Σὲ κάποιο μέρος, κοντὰ στὸ Αἰτωλικό, τὸ βάθος τῆς περνάει τὰ 15 μέτρα.

"Οπως προχωροῦσε νὴ βάρια τὸ καλάμι ποὺ κρατοῦσα στὰ χέρια μου ἔφθανε στὸν πυθμένα τῆς κι ἀνακάτευε τὸ βοῦλκο ποὺ εἶναι γεμάτος ἀπὸ σπασμένα κελύφη (τσόφλια) μικρῶν δστράκων. Σὲ πολλὰ μέρη δ πυθμένας της εἶναι γεμάτος φύκια. Τὰ φάρια βόσκουν στὸν πυθμένα καὶ πότε κρύβονται στὰ φύκια, πότε πηδοῦν πάνω ἀπὸ τὰ νερὰ κάνοντας παιγνιδιάρικες βούτιες. Κι ἔχει πολλὰ φάρια νὴ λιμνοθάλασσα, παιδί μου. Κεφάλους, τσιπούρες, λαυράκια, χωθιούς, στεράδια, μπάφες, ἀπὸ τὶς δοποῖες δγάζουν τὰ περίφημα Μεσολογγίτικα αὐγοτάραχα, σκορπιούς, γλῶσσες, βελάνισσες, μυξινάρια, χελούδισσες, λαυκίνους, σπάρους, σαργούς, μουρμούρια, μυλοκόπια, σουφλομυτάρια, καβάτσες, καθαρόχελα, ἀχηθάδες, γαρίδες, δράγγους, νόστιμες σουπιές, χταπόδια, κογχύλια, ἀχινούς καὶ σαλιγκάρια. "Ολα τὰ ἔχω ίδη αὐτά, παιδί μου κι δλα τὰ ἔχω φάγει στὶς ταβέρνες τοῦ Μεσολογγίου ρουφώντας καὶ τὸ κατοσταράκι μου. Τότε ἔπινα μαῦρο κρασὶ ἀπὸ Μεσολογγίτικα σταρόλια.

Η ιστορική Κλείσοβα ἀνάμεσα στὴ λιμνοθάλασσα

7. Πῶς γίνεται τὸ ψάρεμα

—Πολὺ περίεργο ἀλλὰ καὶ πολὺ διασκεδαστικὸ εἶναι τὸ φάρεμα σ' αὐτὴ τῇ λίμνῃ, Ἀνδρέα, ἔξακολούθησεν δὲ παππούς.

Τὰ φάρια μπαίνουν στὴ λιμνοθάλασσα ἀπὸ τὸν Πατραϊκὸ κόλπο. Θέλουν νὰ βοσκήσουν στὸ πλούσιο λιθάδι τῆς. Ποῦ νᾶξεραν ὅμως τί τὰ περιμένει! Ἐκεῖ παραμονεύουν δυὸ λογιῶν φαράδες οἱ ἵχθυστρόφοι καὶ οἱ σκάπουλοι (ἐλεύθεροι ἀλιεῖς). Οἱ ἵχθυστρόφοι εἶναι ἡμερομίσθιοι ἐργάτες. Ψαρεύουν μέρα νύχτα στὰ Ἰθάρια (ἵχθυστροφεῖα) καὶ πληρώνονται ἀπὸ τῶν ἐνοικιαστᾶς τῶν Ἰθαριῶν. Κάθε νησάκι μέσα στὴ λιμνοθάλασσα ἔχει καὶ τὰ Ἰθάρια του. Τέτοια νησάκια εἶναι ή Κλείσοβα, ὅπου τὸ ἐκκλησάκι Ἄγια Τριάδα καὶ ή στήλη τῶν πεσόντων, τὰ Μαρόκια, ή Τουρλίδα, τὸ Παλιὸ Βασιλάδι, τὸ Μεγάλο Βασιλάδι, ὅπου εἶναι τὸ ἐκκλησάκι Ἅγιος Σώστης, τὸ Κόμμα, δὲ Σχοινιᾶς, δὲ Προκοπάνιστος ὅπου εἶναι τὸ ἐκκλησάκι τῆς Παναγίας, τὸ Μέσα Ίβάρι, ή Θολή, δὲ Παλιοπόταμος, τὸ Πέρα Βασιλάδι, δὲ Πόρος κοντὰ στὸ Αἰτωλικὸ καὶ ή Πλώσταινα κοντὰ στὸ Μεσολόγγι.

Οι ιχθυοτρόφοι κλειστοῦν τὰ ψάρια σὲ τετράγωνες καλαμωτές. Ολόγυρα στὶς καλαμωτές καὶ κατὰ μεγάλα διαστήματα φτειάνουν μὲ σύρματα τὶς λεγόμενες πῆρες. Οἱ πῆρες εἰναι στρογγυλὲς κι ἀνοικτὲς ἀπὸ κάτω μὲ τέτοιο τρόπῳ ὥστε δταν μπαίνουν τὰ ψάρια νὰ μὴ μποροῦν νὰ βγοῦν.

Οἱ ιχθυοτρόφοι πᾶνε δλόγυρα στὶς καλαμωτές καὶ παίρνουν τὰ ψάρια ἀπὸ τὶς πῆρες μὲ τὶς πόχες.

Οἱ σκάπουλοι τὰ φαρεύουν ἔξω ἀπὸ τὰ ἴδια μὲ καμάκια, μὲ παραγάδια καὶ μὲ σταφυνοκάρια. Πολλοὶ ὑπάλληλοι καὶ ἄλλοι ἴδιωτες, τὶς νύχτες τοῦ καλοκαιριοῦ, φαρεύουν μὲ ἀγκίστρι. Τὸ δένουν στὴν πετονιὰ (νῆπια νάϋλον), τοῦ βάνουν δόλο (σκουλήκι, σαρδέλα) καὶ τὸ πετοῦν στὸ νερό. Τέτοιο φόρεμα ἔχω κάμει κι ἐγὼ πολλὲς φορὲς Ἀνδρέα, κι ἔπιανα πολλὰ ψάρια. Μὰ δὲν εἶναι τόσο τὰ ψάρια δσο ἡ εὐχαρίστηση ποὺ αἰσθάνεσαι φαρεύοντας.

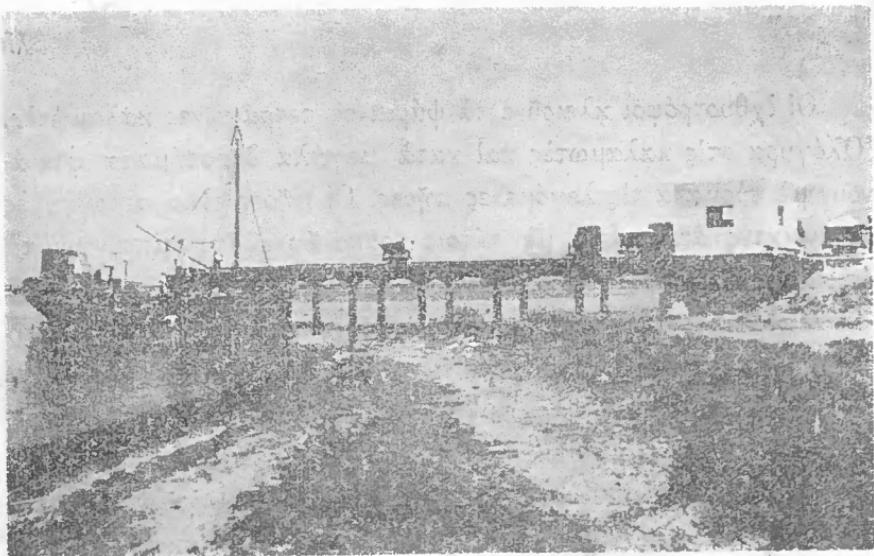
Ωραῖο κυνήγι εἶναι ἐπίσης τὰ θαλασσοπούλια. Γιατὶ στὴ λιμνοθάλασσα τὸ χειμώνα, ἔρχονται πολλὲς ἀγριόπαπιες καὶ φαλαρίδες. Πολλὲς φορὲς δλόκληρα σύννεφα περνοῦν ἀπὸ πάνω σου. Μὰ καμμιὰ φορὰ ἀντὶ γι' ἀγριόπαπιες ντουφεκᾶς κάτι ἄλλα περίεργα θαλασσινὰ πουλιά, δπως τσουκνιάδες, βασιλιάδες, γλάρους καὶ τσυρλίδες.

9. Οἱ ἀλυκές του

Ἄλλὰ σκέψθηκες ποτέ, Ἀνδρέα, ἀπὸ ποῦ ἔρχεται τὸ ἀλάτι, ποὺ ρίχνει ἡ μητέρα σου στὸ φαγητό μας, στὸ ψωμὶ ποὺ ζυμώνει, στὰ πίτουρα ποὺ δίνει στὴ γίδα μας; Ἐρώτησεν δ παππούς.

— Ἀπὸ τὶς ἀλυκὲς παππού, ἀπάντησεν δ Ἀνδρέας.

— Ναι, παιδί μου, ἀπὸ τὶς ἀλυκές, ἔξακολούθησεν δ παππούς. Τέτοιες ἀλυκὲς ἔχει καὶ τὸ Μεσολόγγι. Ἀπ' αὐτὲς παράγονται, κάθε χρόνο, χιλιάδες τόνοι ἀλατιοῦ, ποὺ τὸ στέλνουν σὲ πολλὰ μέρη τῆς πατρίδας μας. Ἀπὸ τὸ ἀλάτι παράγεται ἡ σόδα ποὺ, δπως ξέρεις, εἶναι πολὺ χρήσιμη στὴ ζωή μας. Στὸ Μεσο-

• Η Τουρλίδα μὲ τὶς ἀλυκὲς τῆς
εὐθὺς ποτὶν νέσος ἀλιβέλης
παντούς τοῦτον τὸν πόλεμον τὸν πάραγωγῆς σόδας. Πι-
στεύω πολὺ· σύντομα νὰ γίνη καὶ τὸ Μεσολόγγι γὰ γνωρίσῃ καλύ-
τερες ἡμέρες. Εἰπονεστὶν αραιοῖς ποτὲ πάντα τὸν πόλεμον τὸν πάρα-
γωγῆς σόδας. Δύο εἶναι οἱ ἀλυκὲς τοῦ Μεσολογγίου ή "Ασπρη" καὶ η
Μαύρη. Η "Ασπρη" εἶναι πρὸς τὸ Αιτωλικό, κοντὰ στὴ θέση
Φοινικιά. Ἀπὸ τὸ δρόμο ὅπως πηγαίνομε στὸ Αιτωλικό, φαίνον-
ται τὰ μεγάλα τετράγωνα (τηγάνια) στὰ δύοτα εξατμίζεται τὸ
θαλασσινὸν νερὸν καὶ γίνεται τὸ ἀλάτι. Φαίνονται ἐπίσης, τοὺς μῆ-
νες τοῦ καλοκαιριοῦ, καὶ οἱ ἔργατες μὲ ἀνασηκωμένα τὰ παν-
τελόνια τους, μαζεύουν τὸ ἀλάτι σὲ σωροὺς καὶ τὸ βάνουν στὰ
βαγονέτα μὲ τὰ φτιάρια τους. Ἄλλοι πάλι κυλοῦν τὰ βαγονέτα
κι ἀδειάζουν τὸ ἀλάτι σὲ μεγάλους στενόμακρους σωροὺς κι ἔκει
τὸ σικεπάζουν μὲ κεραμύδια. γιὰ νὰ μὴν τὸ λυώνουν οἱ βροχὲς τὸ
χειμῶνα. Ἀπὸ κεῖ, κατὰ δικτήματα, τὸ φορτώνουν στὰ κατίαι,
σὲ σιδηροδρόμους ή καὶ σὲ αὐτοκίνητα καὶ τὸ μεταφέρουν σὲ διά-
φορα μέρη δικά μας καὶ ξένα.

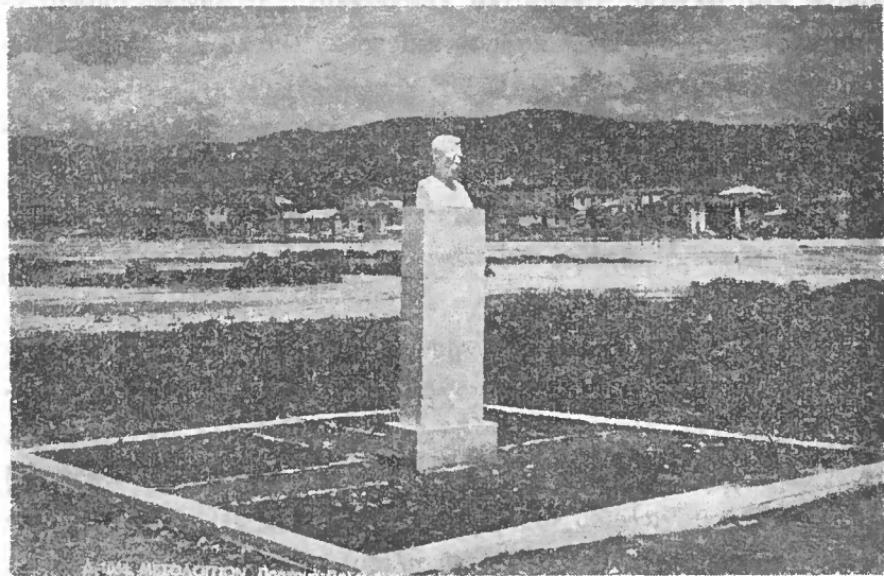
Στὴ Μαύρη ἀλυκὴ πηγαίνει ἀμαξητὸς δρόμος χαραγμένος
μέσα στὴ λιμνοθάλασσα ἀνάμεσα ἀπὸ τὴν Κλείσσα καὶ τὸ Βα-

σιλάδι. Ἔτοι μὴ λιμνοθάλασσα χωρίζεται σὲ δύο τμήματα ποὺ ἐπικοινωνοῦν μὲ γεφύρια ἀφημένα κατὰ μῆκος τοῦ δρόμου.

Αὐτὸς δὲ δρόμος ἔχει μῆκος 4 χιλιόμ. Ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ὁδὸν Μάγερ καὶ καταλήγει στὴν Τουρλίδα. Ἡ Τουρλίδα ἐπῆρε τὸ ὄνομά της ἀπὸ τὰ περίεργα θαλασσοπούλια, τὶς τουρλίδες, ποὺ κατὰ προτίμησιν κάθονται ἐκεῖ. Ἀπὸ τὰ Μαρόκια τῆς Τουρλίδας ἀρχίζει κι ὁ δίαυλος τοῦ λιμανιοῦ τῆς πόλεως γιὰ τὸ ὅποιο θὰ σου μιλήσω σε λίγο.

9. Τὸ λιμανάκι του

— Πολὺ ὅμορφο εἶναι τὸ λιμανάκι τοῦ Μεσολογγίου Ἀνδρέα μου, ἐξαικολούθησεν δὲ παππούς. Τὸ βάθος τῆς λιμνοθάλασσας, δπως σου εἶπα, εἶναι μικρό. Μεγάλα πλοῖα δὲν πλέουν. Ὁταν κάποτε τὰ ἐμπορεύματα μεταφέρονταν περισσότερο ἀπὸ τὴν θάλασσα καὶ λιγώτερο ἀπὸ τὴν Ἑηρά, ἀπὸ τὸ Βασιλάδι ὡς τὸ Με-

*Η προτομὴ τοῦ Παλαμᾶ στὴν ἄκρη τῆς λιμνοθάλασσας.

σολόγγι είχαν άνοιξει, μέσα στή λιμνοθάλασσα, ένα βαθὺ αὐλάκι γιὰ νὰ μπορῇ νὰ πλέη τὸ φορτωμένο καΐκι. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὰ ἐμπορεύματα ἔφταναν στὴν περιμετρικὴ τοῦ Μεσολογγίου κι ἀκριβῶς ἀπέναντι τοῦ Πολυτεχνείου, ὅπου στεγάζεται, ὅπως σοῦ εἶπα, τὸ Γυμνάσιο θηλέων.

Τὸ 1930, δταν ἀκόμα τ' αὐτοκίνητο καὶ τὰ πορθμεῖα (φέρρυμποτ) δὲν εἶχαν ἐξαπλωθῆ, ἔγινε τὸ λιμάνι τοῦ Μεσολογγίου. Ἐσκαψαν μὲ βυθοκόρους (φαγάνες) τὴ λιμνοθάλασσα κι ἀνοιξαν μεταξὺ Τουρλίδας καὶ Βασιλαδιοῦ ἔνα δίαυλο (μεγάλο αὐλάκι) μήκους 6 χιλιομ. πλάτους 70 μ. στὴν ἐπιφάνεια καὶ 50 μ. στὸν πυθμένα καὶ βάθους 4,80 μ.

Ο δίαυλος καταλήγει κοντὰ στὴν πόλι, ὅπου εἶναι στηριζένη ἡ προτομὴ τοῦ ποιητοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ. Ἐκεῖ ἔφτιασαν τὴ λεκάνη τοῦ λιμανιοῦ σὲ σχῆμα ρόμβου. Τὸ μῆκος ἑκάστης πλευρᾶς τῆς φθάνει τὰ 300 μέτρα. Ὁλόγυρά της, ἀπὸ τὰ χώματα τῆς ἐκσκαφῆς σχηματίστηκαν μεγάλες ἐκτάσεις ξηρᾶς. Ἐκεῖ κτίσανε τὰ γραφεῖα καὶ τὶς ἀποθήκες τοῦ λιμανιοῦ τὸ ἔθνικὸ γυμναστήριο κι ἔνα μεγάλο τουριστικὸ ξενοδοχεῖο. Στὸ ἔθνικὸ γυμναστήριο γίνονται οἱ σχολικοὶ ἀγῶνες καὶ συναντῶνται οἱ διάφορες ποδοσφαιρικὲς δράσεις.

Τὸ λιμάνι τοῦ Μεσολογγίου, ἀπὸ τότε ποὺ ἄρχισε νὰ λειτουργῇ τὸ πορθμεῖο τοῦ Ρίου - Ἀντιρίου, δὲν παρουσιάζει κίνησι. Κινοῦνται μόνο τὰ Μεσολογγίτικα καὶ τὰ Αίτωλικιώτικα καΐκια, κάπου - κάπου δὲ ἀράζει καὶ κανένα ξένο καράβι μὲ φορτίο ἀλεύρων ἢ ξυλείας.

Αλλ' δτι τοῦ λείπει σὲ κίνησι, παιδί μου, τὸ κερδίζει σὲ γοητεία μὲ τὶς ἐναλλασσόμενες ἀποχρώσεις τοῦ καὶ τὸ βραδυνὸ καθρέφτισμα τῆς δύσης. Μιᾶς δύσης, π' ἀθελά της, σὲ μεταφέρει στὴν περιοχὴ τοῦ ὥραίου καὶ σὲ ἔξαιρλώνει μὲ τὴ μυστικοπαθῆ ἔκφρασι τοῦ μεγαλείου τοῦ Δημιουργοῦ. Γιατὶ δὲν εἶναι ὑπερβολικὸ δταν σοῦ πῶ, δτι ἡ δύσι τοῦ ἥλιού στὴ λιμνοθάλασσα εἶναι μία ἀπὸ τὶς ὥραιότερες δύσεις τοῦ κόσμου.

10. Τὸ Μεσολόγγι στὴν ἐπανάστασι

—'Ο Κωστάκης τῆς θείας μου παππού, ἔχει πάει στὸ Μεσολόγγι, ἀλλ' οὔτε γιὰ τοὺς φαράδες, οὔτε γιὰ τὶς ἀλυκὲς γνωρίζει τίποτε. Τοῦ τὰ ἔλεγα σήμερα τὸ πρωὶ καὶ τοῦ φαινόνταν παράξενα. Μόνο τὸ Ἡρῷον εἰδεῖ μὲ τὰ φηλὰ δένδρα καὶ τὰ πολλὰ ἀγάλματα, εἶπε τὸ ἄλλο θράδυ δ 'Ανδρέας στὸν παππού.

—Τὸ Ἡρῷον ἐπισκέπτονται κυρίως, παιδί μου, ὅσοι πηγαίνουν γιὰ πρώτη φορὰ στὸ Μεσολόγγι, εἶπεν δ παππούς. Γιὰ τὸ Ἡρῷον θὰ σοῦ μιλήσω τελευταῖα. Τώρα θ' ἀκούσῃς τὴν νεώτερη ἱστορία τοῦ Μεσολογγίου, γιατὶ ἀπ' αὐτὴν δημιουργήθηκε τὸ Ἡρῷον. Καὶ πρῶτα - πρῶτα θὰ σοῦ πῶ, Ἐνδρέα, πῶς μπῆκε τὸ Μεσολόγγι στὴν ἐπανάστασι.

"Οπως θὰ μάθης στὴν "Ἐκτη τάξι ή Πατρίδα μας ἔμεινε τετρακόσια περίπου χρόνια σκλαβωμένη στοὺς Τούρκους. Σ' αὐτὰ τὰ χρόνια οἱ "Ἐλληνες ἐπέρασαν πολλὰ βάσανα, ἀλλὰ δὲν ἔχασαν τὸ θάρρος τους οὔτε καὶ τὴν ἐλπίδα πώς μιὰ μέρα θὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγό. Γι' αὐτὸν προτοῦ ἀρχίσει ἀκόμα η μεγάλη ἐπανάστασι τοῦ 1821 ἔγιναν κι ἄλλες μικροεπαναστάσεις στὶς ὁποῖες ἔλαβε μέρος τὸ Μεσολόγγι. Ὁταν π.χ. στὰ 1766 δ λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ, ἀπὸ τὴν Σιάτιστα τῆς Μακεδονίας, Γεώργιος Παπάζωλης κατέβηκε ἀπὸ τὴν Ρωσία στὴν Ἐλλάδα γιὰ νὰ ἔεση κώστη τοὺς "Ἐλληνες σὲ ἐπανάστασι, μεταξὺ τῶν ἄλλων πόλεων ποὺ ἐπεσκέψθη ἦταν καὶ τὸ Μεσολόγγι. Ἐκεῖ συνάντησε τὸ σχολάρχη Παναγιώτη Παλαμᾶ, δ ὅποῖος μετὰ τοῦ ἀρματωλοῦ τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀγγελοκάστρου Γεωργίου Γουλιμῆ ὑπεσχέθησαν στὸν Παπάζωλη πὼς θὰ ἐπαναστατήσουν.

Πράγματι, ὅταν στὰ 1770 κατέβηκαν οἱ Ρώσσοι ἀδελφοὶ Ὁρλώφ καὶ σήκωσαν τὴν ἐπανάστασι στὴν Πελοπόννησο, τὸ Μεσολόγγι μπῆκε πρῶτο στὸν ἀγῶνα μὲ προσωρινοὺς κυβερνῆτες τὸν Παναγιώτη Παλαμᾶ, τὸν Ἐνδρέα Καλογρᾶ

καὶ τὸν Ἀναστάσιο Γουστιμῆ. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ καῇ τὸ Μεσολόγγι ἀπὸ τοὺς Τουρκαλβανούς, οἱ Μεσολογγῖτες νὰ καταφύγουν στὴν Ἐπτάνησο, ὅγδοντα δὲ Μεσολογγῖτικα πλοῖα νὰ γίνουν στάχτη στὴ λιμνοθάλασσα.

Εὐτυχῶς, ὅταν ἔφυγαν σὶ Ρῶσσοι, σὶ Τοῦρκοι ἀρχισαν σιγὰ σιγὰ νὰ ἥρεμοῦν. Οἱ Μεσολογγῖτες ἐπανήλθαν στὴν κατεστραμμένη πόλι τους, ξανάκτισαν τὰ σπίτια τους κι ἐδημιούγησαν ξάνθὸ τὸ ναυτικό τους. Ἄλλα τώρα θάρχιζε ἡ μεγάλη ἐπανάστασι του ἔθνους κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπρωτοστάτησε πάλι τὸ Μεσολόγγι.

11. Ἡ ὁχύρωσί του

— Τὸ Μεσολόγγι τότε, παιδί μου, ἦταν ἔνα σπουδαῖο συγκοινωνιακὸ κέντρο. Διότι γιὰ νὰ προωθήσουν στρατὸ σὶ Τοῦρκοι ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Στερεά πρὸς τὴν Ηελοπόννησο ἢ ἀπὸ τὴν Ηελοπόννησο στὴ Δυτικὴ Στερεά, ἔπρεπε νὰ κατέχουν τὸ Μεσολόγγι.

"Ἐτοι ἵσαν τοποθετημέρα τὰ κανόνια τῶν ἀγῶνιστῶν στὶς πτάπιες

Οι Ἑλληνες ἐγνώριζαν μὲν τὴν στρατηγικὴν σημασίαν τοῦ Μεσολογγίου, δὲν ἡμποροῦσαν δῆμως νὰ τὸ δχυρώσουν δπως ἔπρεπε, γιατὶ δὲν διέθεταν χρήματα.

Τὸ σπουδαιότερο δχυρωματικὸ ἔργο τῆς ἐποχῆς ἦταν ἡ τάφρος (χαντάκι) ποὺ ἀρχιζε ἀπὸ τὸ ἔνα κι ἐτελείωνε εἰς τὸ ἄλλο στόμιο τῆς λιμνοθάλασσας. Δηλαδὴ ἀπὸ τὸ σημερινὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ ὡς τὸ Μητροπολιτικὸ μέγαρο. Ἡ τάφρος εἶχε μῆκος 1600 περίπου μέτρα, πλάτος 2,80 μ. καὶ βάθος 1,60 μ. Ἔγινε δι’ ἑράνσυ μεταξὺ τῶν Μεσολογγίτων μὲ τῇ φροντίδα τοῦ Ἀλεξάνδρου Μανδροκορδάτου, τοῦ Ἀνανασίου Ραζηώτα.

Μὲ τὰ χώματα ποὺ ἔβγαζαν ἀπὸ τὴν τάφρο ἔφτιασαν καθ’ ὅλον τὸ μῆκος τῆς καὶ πρὸς τὸ μέρος τῆς πόλεως ἔνα ἀνάχωμα, ποὺ ἀπετέλεσε τὸ φυσικώτατο δχύρωμά της. Ἐπὶ τοῦ ἀναχώματος ἐτοποθέτησαν 14 παλαιὰ κανόνια κατὰ διαστήματα σ’ ὅλο τὸ μῆκος τῆς τάφρου. Μ’ αὐτὰ μποροῦσαν νὰ κτυπήσουν πολὺ εὔκολα τὰ τουρκικὰ στρατεύματα, ποὺ θὰ ἐστρατοπέδευσαν στὸ Μεσολογγίτικο κάμπο κι ἀπάνω ὡς τοὺς πρόποδες τοῦ Ζυγοῦ.

Ἐκτὸς τῶν δχυρωματικῶν αὐτῶν ἔργων, οἱ Μεσολογγῖτες ἀνοιξαν καὶ αὐλακα, ποὺ συνέδεε τὸ Βασιλάδι μὲ τὴν Ηόλι κι ἐτοποθέτησαν τρία κανόνια στὸ Βασιλάδι γιὰ νὰ προστατεύσουν τὴν λιμνοθάλασσα ἀπὸ τὴν εἰσόδο ἐχθρικῶν πλοίων. Αὐτὴ ἦταν ἡ δχύρωσις τοῦ Μεσολογγίου τὴ στιγμὴ ποὺ ἀρχισε ἡ ἐπανάστασι.

— Καὶ πῶς ἀρχισε ἡ ἐπανάστασι στὸ Μεσολόγγι παππού; ἔρωτησεν δὲν Ἀνδρέας.

12. Ὁ καπετᾶν Μακρῆς Ὁψώνει τὴ σημαία τῆς ἐπαναστάσεως

— Ἡ ἐπανάστασις, παιδί; μου, δὲν ἀρχισε σ’ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος τὴν ἵδια μέρα. Ἔτσι ἐνῶ στὴν Ἀγια Λαύρα ἀρχι-

σεν ἐπίσημα στὶς 1821, στὸ Μεσολόγγι π. χ. ἀρχισε στὶς 4 Μαΐου τοῦ ἰδίου ἔτους καὶ νὰ πῶς.

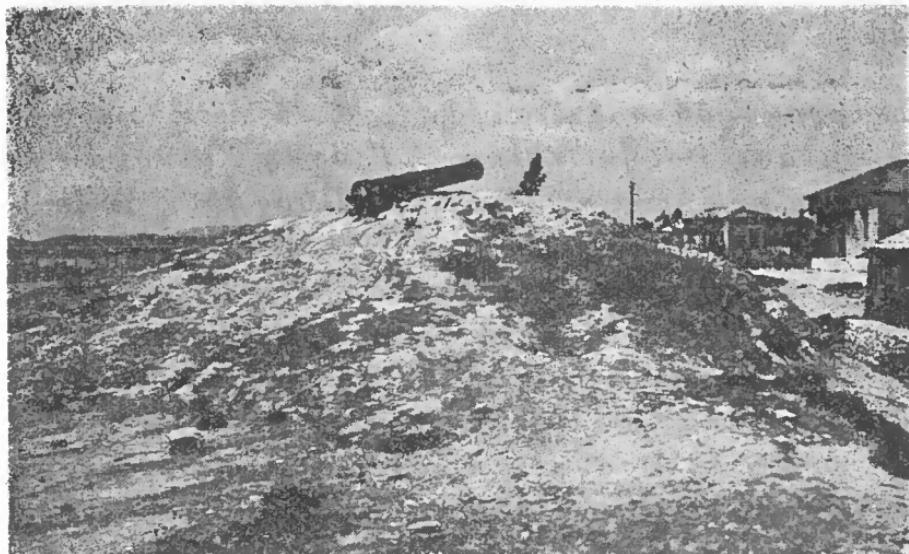
Όταν δὲ πρόκριτος τοῦ Μεσολογγίου Ἀναστάσιος Παλαμᾶς ἔμαθε πῶς οἱ Τούρκοι θὰ μετέφεραν στὴν Κων)πολὶ χρήματα προερχόμενα ἀπὸ τὸν κεφαλικὸ φόρο (χαράτσι) ποὺ ἐπλήρωναν τότε οἱ ὑπόδουλοι Ἐλληνες, εἰδοποίησε τὸν ὁπλαρχηγὸ τοῦ Ζυγοῦ Δημήτριο Μακρῆ νὰ συλλάβῃ τοὺς Τούρκους καὶ νὰ τοὺς πάρῃ τὸ θησαυρό. Οἱ Μακρῆς χωρὶς ἀναβολή, ἐπικαὶ τὸ δρόμο κι ἀφοῦ ἐφόνευσε τοὺς υποδούς, ἐπῆρε τὰ χρήματα καὶ ἔφυγε πρὸς τὰ βουνά. Οἱ Τούρκοι διοικητὴς τῆς πόλεως διεμαρτυρήθη ἐντόνως στὸν Παλαμᾶ καὶ τὸν ἐθεώρησε ὑπεύθυνο γιὰ ληστεία τοῦ θησαυροῦ. Οἱ Παλαμᾶς ἀρνήθηκε τὴν ἐνοχή του καὶ ἀπάντησε μὲν ὑπερηφάνεια στὸν Τούρκο διοικητή. Στὸ μεταξὺ ἔφθασε στὴν πόλι ὁ καπετάν Μακρῆς κι ἐκάλεσε σὲ σύσκεψι τοὺς προκρίτους Καψάλην, Ραζηκώτσικαν, Δεληγιώργην καὶ ἄλλους, μετὰ τῶν δποίων ἐπῆραν τὴν ἀπόφασι νὰ ὑψώσουν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως στὴν πόλι καὶ νὰ δρκισθοῦν «Ἐλευθερία ἢ θάνατος». Τὴν ἄλλη μέρα ἐφόνευσε πολλοὺς Τούρκους καὶ κατέλαβε τὸ διοικητήριο. Η ἐπανάστασις ἐπεκράτησε καὶ οἱ Τούρκοι ἀρχισαν νὰ φεύγουν τρομαγμένοι πρὸς τὸ Αγρίνιο.

— Κι ὅστερα τί ἀπέγινε παππού; ἐρώτησεν δὲ Ἀνδρέας.

13. Ἡ πρώτη πολιορκία του

— "Ὕστερα, παιδί μου, ἀρχισαν οἱ ἔνδοξοι ἀγῶνες τοῦ Μεσολογγίου, ποὺ τὸ ἔκαμαν γνωστὸ σ' δλο τὸν κόσμο, ἔξακολούθησεν δὲ παππούς.

Οἱ Τούρκοι ἀνησύχησαν, γιατὶ κοντὰ στὸ Μεσολόγγι ἐπανεστάτησαν κι ἄλλες περιοχὲς τῆς Δυτ. Στερεάς Ἐλλάδος. Γι' αὐτὸ δξιόλογη Τουρκικὴ δύναμι μὲν ἐπικεφαλῆς τὸν Ἰσμαήλ μπέην, ἔφυγεν ἀπὸ τὰ Γιάννενα μὲ σκοπὸ νὰ καταπνίξῃ τὴν

‘Ο προμαχώνας του Φραγκλίνου, διπλά στην οποία σήμερα

έπανάστασι τῆς Δυτ. Στερεᾶς. Ἐνῷ ὅμως ἡ στρατιὰ τοῦ Ἰσμαῆλ περνοῦσε τὸ Μακρυνόρος, τῆς ἐπετέθη ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Βάλτου Ἀνδρέας Ἰσκος, παρὰ τὴν θέσιν Παλαιοκούλια, καὶ τὴν διέλυσε. Οἱ Ἰσμαῆλ μπέντις ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ σχέδιό του καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ στὰ Γιάννενα.

Στὸ μεταξὺ ὁ πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων Χουρσίτ εἶχε συντρίψει τὸν Ἀλῆ κι ἀπερίσπαστος ἐστράφηκε ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς. Ἀπέστειλε λοιπὸν τὸν Ὁμὲρ Βρυώνην μὲ 10 χιλ. ἀνδρες νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐπανάστασι τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς καὶ νὰ καταλάβῃ τὸ Μεσολόγγι. Οἱ Ὁμέρ Βρυώνης, χωρὶς καμμία ἀντίστασι, ἔφθασε στὴν Ποδολοβίτσα (Πεντάλοφο) κι ἀφοῦ πέρασε τὸν ποταμὸ Ἀχελῶο, τὸ Νοέμβριο τοῦ 1822 ἐστρατοπέδευσεν ἔξω ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι. Ἐκεῖ εἶχε φθάσει λίγο ἐνωρίτερα κι ὁ ἄλλος τοῦρκος πασᾶς ὁ Κιουνταχῆς; ποὺ εἶχε νικήσει τοὺς Ἑλληνες στὸ Πέτα ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀρτα. Τὰ Ἑλληνικὰ τμῆματα πρὸ τοῦ μεγάλου ὅγκου τοῦ τουρκικοῦ ἵππικοῦ διαλύθηκαν. Πολλοὶ ὁπλάρχηγοι κατέφυγαν στὰ βουνά. Μόνο ὁ Μᾶρκος Μπότσαρης μαζὶ μὲ τὸ Γιῶργο Κῆτσο καὶ μὲ δύναμι 35 ἀνδρῶν ἐκλείσθηκαν στὴν πόλι. Οἱ τοῦρκοι πασάδες ἔκαμπαν προτάσεις στοὺς Μεσολογγίτες νὰ παραδοθοῦν. Οἱ

Μαυροκορδάτος ἐκάλεσεν ἀμέσως σὲ πολεμικὸ συμβούλιο τὸ Θανάση *Ραζηκώτσικα*, τὸ Γιάννη *Τρικούπη*, τὸ Μητροπολίτη *Αρτης* καὶ Ναυπάκτου *Πορφύριο*, τὸ βοηθό του ἐπίσκοπο *Ρωγῶν* *Ιωσήφ*, τὸν *Αναστάσιο Παλαμᾶ* καὶ ἄλλους. Ἡ ἀπέφασι τοῦ συμβουλίου ἦταν νὰ ἀμυνθοῦν μέχρις διου λάθουν ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο. Γιὰ νὰ ἐπιτύχουν δὲ τοῦτο ἐσκέφθηκαν ὅτι ἔπρεπε ν' ἀπασχολήσουν τὸν Ὁμέρο Βρυώνην μὲ παραπλανητικὲς συνομιλίες. Στὸ μεταξὺ ὁ ναύαρχος τῶν Πατρῶν *Γιούσονφ* πασᾶς ἐκανονιοθόλησε τὸ Βασιλάδι μὲ σκοπὸ ν' ἀποκλείσῃ τὸ Μεσολόγγι ἀπὸ θάλασσα. Εὔτυχῶς 50 ναῦτες ποὺ ἤσαν ἐκεῖ, μὲ τέσσερα κανόνια ποὺ εἶχαν, ἀντέταξαν τέτοια ἄμυνα, ὥστε ἀνάγκασαν τὸ Γιουσούνφ ν' ἀποσύρῃ τὸ στόλο του πρὸς τὴν Τουρλίδα. Ἐκεὶ ὅμως ἐφύλαγεν δ στρατηγὸς *Μακρῆς* μὲ 800 παλληκάρια. Ὅταν δ *Μακρῆς* εἶδε τὰ τουρκικὰ πλοῖα διεσκόρπισε τοὺς ἀνδρες του κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς καὶ τοὺς εἶπε ν' ἀνάψουν φωτιές, ταυτόχρονα δὲ νὰ κτυποῦν τενεκέδες, νὰ φωνάζουν δυνατὰ καὶ νὰ υβρίζουν τοὺς Τούρκους. Ο Γιουσούνφ μπροστὰ σὲ τέτοιο πανδαιμόνιο ὑπέθεσε πώς ἡ ἄμυνα τῶν Μεσολογγίτῶν εἶναι πολὺ μεγάλη κι ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ στὴν Πάτρα.

Μέσα στὴν πόλι *ὑπῆρχε* φρουρὰ ἐκ 380 ἀνδρῶν ὑπὸ τοὺς Θανάσην *Ραζηκώτσικαν*, *Γιωργον* *Κιτσον* καὶ *Μαρκον* *Μπότσαρην* εἰς τεὺς ἄποινος στηρίζονταν σὲ ἐπίδεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως. Εὔτυχῶς στὶς 8 τοῦ Νοέμβρη φάνηκαν στὴ λιμνοθάλασσα 7 υδραϊκὰ πλοῖα ποὺ μετέφεραν ἀνδρες καὶ πολεμοφόδια ὑπὸ τεὺς *Ζαΐ μην*, *Κόντον* καὶ *Κανέλλον* *Δεληγιάνην*. Στὶς μεταξὺ ἐμπῆκαν στὴν πόλι δ *Μακρῆς* καὶ ὁ *Τσόγκας* μὲ χίλιους ἀνδρες καὶ ἡ φρουρὰ τῆς πόλεως ἔφθασε τεὺς 3 χιλ. ἀνδρες. Τότε δ *Μαυροκορδάτος* διέταξε νὰ παύσουν σὲ διαπραγματεύσεις καὶ ὑπερήφανα παραγγέλλει στοὺς πασᾶδες: «*Ἄν θέλετε τὸν τόπο μας ἐλάτε νὰ τὸν πάρετε*». Οἱ Τούρκοι πασᾶδες ἔμειναν κατάπληκτοι

καὶ γιὰ νὰ τελειώνουν μιὰ γιὰ πάντα διέταξαν ἀκροδολιζμὸν τῶν στρατευμάτων τῶν καὶ ἐπίθεσιν κατὰ τῆς πόλεως. Οἱ Ἐλληνες ἀποκρύουν δλες τὶς ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων. Τὰ νερὰ τῆς τάφρου ἔκοκκινγσαν ἀπὸ τουρκικὸν αἷμα, δ φράκτης δὲν ἐπεφτεῖ. Οἱ Τούρκοι ἀπογοητεύθηκαν. Τὰ καθημερινὰ θύματα τῶν ἐπιθέσεων, οἱ ἀσθένειες, δ βαρὺς χειμώνας, οἱ πληροφορίες ποὺ εἶχαν πὼς ἀπὸ πίσω τους, ἀπὸ τὸ Αἰτωλικὸ δηλ. ἔρχονται ἐναντίον τους ἄλλα Ἐλληνικὰ τμῆματα, τοὺς ἀνάγκασαν νὰ αἰφνιδιάσουν τοὺς Ἐλληνες μὲ γενικὴ ἔφοδο κατὰ τὴ νύκτα τῶν Χριστουγέννων, ὅταν οἱ πολιορκούμενοι θὰ ἥσαν στὶς ἐκκλησίες. Τὴν εἰδῆσι μετέφερεν ἐγκαίρως στοὺς Μεσολογγίτες δ γραμματεὺς τοῦ Ὁμέρου Βρυώνη Κων)τὶνος Γούναρης ἀπὸ τὰ Γιάννενα. Ο Γούναρης ἦταν κατ' ἀνάγκην γραμματεὺς τοῦ Τούρκου πασᾶ, γιατὶ τοῦ κρατοῦσαν ὡς διμήρους στὰ Γιάννενα τὴ γυναικα του καὶ τὰ παιδιά του. Τώρα σὰν εἶδε τὸ μεγάλο κακό, ποὺ θὰ πάθαιναν οἱ Ἐλληνες τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων, ἐπῆγγε καὶ ἐστάθηκε στὴν παραλία, λίγο πιὸ ἔξω ἀπὸ τὸ Αἰτωλικό. Ἐκεῖ εἶδε μιὰ γάϊτα νὰ πηγαίνῃ ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι στὸ Αἰτωλικό. Μέσα ἦταν δυὰς Μεσολογγίτες κι ἔνας στρατιώτης. Τοὺς ἔκαμε σημάδι νὰ σταθοῦν. "Γιστερά γιὰ νὰ τοὺς κάμη νὰ πιστεύσουν πὼς εἶναι χριστιανός, ἔθγαλε τὸ φέσι του κι ἔκαμε τὸ σταυρό του. Ἐκεῖνοι ἐπληγίασαν φοβισμένοι.

—Μὴ φοβᾶσθε, τοὺς εἶπε, εἶμαι χριστιανὸς καὶ ὃνομάζομαι Κων)τὶνος Γούναρης. "Ἐρχομαι ἀπὸ τὴ σκηνὴ τοῦ Ὁμέρου Βρυώνη, εἰπαὶ δ κυνηγός του. "Ἐρχομαι νὰ σᾶς πῶ νὰ πάτε πίσω στὴν πόλι: νὰ εἰδοποιήσετε τοὺς χριστιανοὺς πὼς ἀπόψε πρέπει νὰ εἶναι στὶς θέσεις των, νὰ μὴν πᾶνε στὶς ἐκκλησίες, γιατὶ οἱ Τούρκοι θὰ κάμουν γενικὴ ἔφοδο γιὰ νὰ καταλάθουν τὴν πόλι.

"Γιστερ' ἀπ' αὐτὸν ἡ ἔφοδος τῶν Τούρκων ἀπέτυχε. Οἱ Μεσολογγίτες, ἀνδρες καὶ γυναικες, ἐπετέθησαν μὲ ὅπλα, μὲ λίθους καὶ μὲ ξύλα, θρῆκαν ἀπ' τὰ τείχη κι ἔδιωξαν τοὺς Τούρκους πέρ' ἀπ' τὸν Ἀχελῶ. "Ετσι ἐλύθηκεν ἡ πρώτη πολιορκία τοῦ

Μεσολογγίου κατὰ τὴν ὁποία, μαζὶ μὲ τοὺς Ἐλληνες ἐπολέμησαν καὶ πολλοὶ φιλέλληνες.

Ο Γούναρης δὲν ἀκολούθησε πιὰ τὸν Ὁμέρο Βρυώνη. Ἐπῆγε στὸ μοναστήρι τῆς Κλεισούρας, ποὺ εἶναι μεταξὺ Μεσολογγίου καὶ Ἀγρινίου, καὶ ἔγινε καλόγερος. Γιὰ τὸν καλόγερο τῆς Κλεισούρας ἔγραψεν ἔνα μεγάλο ποίημα ὃ ἡ πειρώτης ποιητὴς Κώστας Κρυστάλλης. Τὸ ποίημα αὐτό, ἔγγονάκι μου, θὰ τὸ διαβάσης στὴ συλλογὴ τοῦ Κρυστάλλη «Τὰ ποιήματα» σελ. 70.

Ο Ἄνδρεας ἄκουσε μὲ προσοχὴ τὴ διήγησι τοῦ παπποῦ. **Τστερα σκεπτικός, ὅπως ἦταν, ἐρώτησε: Καὶ οἱ φιλέλληνες τί ἥσαν παππού;**

— Γι αύτοὺς θὰ σοῦ μιλήσω αὔριο τὸ βράδυ, παιδί μου, εἰπεν ὃ παπποὺς καὶ διέκοψε τὴν δμιλία του.

Τὸ μνῆμα τῶν φιλελλήνων στὸν κῆπο τῶν ἡρώων

14. Οἱ φιλέλληνες

— Οἱ φιλέλληνες, Ἀνδρέα, ἥσαν ξένοι ἄνθρωποι, ὅπως Ἰταλοί, Γάλλοι, Ἀγγλοί, Αμερικανοί, Γερμανοί, Ἐλβετοί, Βέλγοι, Σουηδοί καὶ ἄλλοι ποὺ ἀγάπησαν τὴν Ἑλλάδα κι ἥλθαν νὰ βοηθήσουν τοὺς Ἑλληνες, νὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγό.

Τὸ πρῶτο τάγμα τῶν φιλελλήνων δωρκίσθηκε στὴν Ἀκροκόρινθο στὶς 12 Μαΐου τοῦ 1822 μὲ ἀρχηγὸ τὸν Ἰταλὸ συνταγματάρχη Πέτρο Ταρέλλα. Ἀνώτατος διοικητὴς τοῦ τάγματος τῶν φιλελλήνων ἦταν ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος μὲ ἐπιτελεῖο ἀπαρτιζόμενο ἀπὸ ἀντιπροσώπους τῶν Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, ποὺ εἶχαν ἀποστείλει φιλέλληνες στὴν Ἑλλάδα. Κατὰ τὴν πρώτη πολιορκία τοῦ Μεσσολογγίου μεταξὺ τῶν φιλελλήνων διακρίθηκε ὁ Γερμανὸς στρατηγὸς Νόρμαν.

Κατόπιν ἐσχηματίσθησαν καὶ ἄλλα τάγματα φιλελλήνων εἰς τὰ ὅποια μετέσχον φιλέλληνες καὶ ἄλλων κρατῶν, ὅπως Ρῶσσοι, Ὁλλανδοί, Φιλανδοί, Ισπανοί καὶ Πορτογάλλοι. Οἱ φιλέλληνες ἐπολέμησαν μὲ ἐνθουσιασμὸ ἐναντίον τῶν Τούρκων καὶ ἔπεισαν

γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος. Ἐκ τῶν φιλελλήνων στὸ Μεσολόγγι ἀνέπτυξαν μεγάλη δραστηριότητα καὶ ἀπέθαναν σ' αὐτό, δὲ Ἐλθετὸς Ἰωάννης Ἰάκωβος Μάγερ καὶ ὁ Ἀγγλος Λόρδος Βύρων.

15. Ὁ Μάγερ

— Ὁ Ἰωάννης Ἰάκωβος Μάγερ, παιδί μου, ἔξακολούθησεν δι παππούς, γεννήθηκε στὴ Ζυρίχη, τῆς Ἐλθετίας τὸ 1798. Ἐσπουδάσε φαρμακοποίος καὶ σὲ ὅλικα 19 ἑτῶν νυμφεύτηκε τὴν πατριώτισσά του Σαλώμη Στάσιμη, τὴν δποία μετὰ ἐπτὰ μῆνες διαζεύκτηκε. Τὸ 1821 ἔφυγεν ἀπὸ τὴν Ἐλθετία κατ' εὐθεῖαν γιὰ τὸ Μεσολόγγι. Οἱ προεστοὶ τοῦ Μεσολογγίου ἔξετίμησαν τὶς ἴκανότητες τοῦ νεαροῦ Μάγερ καὶ τὸν περιέθαλαν μὲ τὴν ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη των.

Στὸ Μεσολόγγι ἦλθε σὲ δεύτερο γάμο μὲ τὴν κόρη τοῦ Γεωργίου Ἰγγλέζου Ἀλτάνη, τῆς δποίας τὸ σπίτι ἦταν ἐκεῖ ποὺ εἶναι σύμερα τὸ φαρμακεῖο τοῦ Μηλιώνη, δηλ. στὴ διασταύρωσι τῶν δδῶν Χαριλάου Τρικούπη καὶ Βύρωνα. Σ' αὐτὸ τὸ σπίτι ἐλειτούργησε τὸ νοσοκομεῖο τοῦ Μεσολογγίου μὲ διευθυντὴ τὸν Ἀγγλο ἀρχίατρο Ἐλστερ καὶ φαρμακοποίο τὸν Μάγερ. Στὸ λόγγειο τοῦ σπιτιοῦ αὐτοῦ, ἐκεῖ ποὺ εἶναι σύμερα ἐντειχίσμενη, ἡ ἀναμνηστικὴ μαρμάρινη πλάκα, ἐτοποθέτησαν τὸ τυπογραφικὸ πιεστήριο, ποὺ ἔφερε στὸ Μεσολόγγι ὁ Ἀγγλος συνταγματάρχης Στάνχοπ, δῶρον τοῦ Ἀγγλικοῦ Κομιτάτου. Ὁ Στάνχοπ, χωρὶς δισταγμό, ἀνέθεσε στὸ Μάγερ τὴν ἔκδοσι ἐφημερίδας μὲ τὸν τίτλο «Ἐλληνικὰ Χρονικά». Ὁ δραστήριος Μάγερ προσέλαβε τὸν τυπογράφους ποὺ τοῦ χρειάζονταν καὶ μὲ διευθυντὴ τυπογραφείου τὸ Δημ. Μεσθενέα, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1824 ἔξέδωκε τὴν ἐφημερίδα «Ἐλληνικὰ Χρονικά». Στὸ μεταξὺ τὸ τυπογραφεῖο εἰχε μεταφερθῆ στὸ σπίτι τοῦ Συλλίβου, δηλ. στὸ τέρμα τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Μάγερ, ποὺ ἀρχίζει

ἀπὸ τὸν "Άγιο Σπυρίδωνα καὶ τελειώνει στὴ στήλη τῶν Ἑλληνικῶν Χρονικῶν. Ή στήλη αὐτὴ εἶναι ἔργον τοῦ γλύπτου Περάκη καὶ στήθηκε ἀπὸ τὴν "Ἐνωσις Συντακτῶν τῆς Ἑλλάδος τὸ 1926. Φέρει δὲ τὸ ἔξης ἐπίγραμμα :

«Ο Ἐλβετὸς οὗτος ἀνὴρ Ἰάννης Ἰάκωβος Μάγερ δημοσιογράφος γραφίδι τε καὶ δπλοῖς προμαχῆσαι ἐλευθερίας Ἑλλάδος ἐπὶ τῇδε πόλει μαργάμεος μοῖραν ἐπλησσεν βίον τῇ κγ (23) Ἀπριλίου αωκστ (1826) ἐτοὺς κάλλιστον ἀρετῆς μνῆμα λιπάν. Ή δὲ Ἐνωσις Συντακτῶν Ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων ἀντ' εὐεργεσίας τὴν δ' ἴδρυσατο στήλην σῆμ' ἐπιγιγνομένης 24 Ἀπριλίου 1926».

Στὸ τυπογραφεῖον αὐτὸ τυπώθηκεν ἀργότερα καὶ ἡ ἐφημερίδα «Ἐλληνικὸς Τηλέγραφος». Ἐκτὸς αὐτῆς στὸ ἕδιο τυπογραφεῖο τυπώθηκε γιὰ πρώτῃ φορὰ στὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὁ Ἐθνικός μας ὅμιλος. Ή ἔκδοσις αὐτὴ ἔχει 67 σελίδες κι εἶναι τυπωμένη στὰ Ἑλληνικὰ καὶ τὰ Ἰταλικὰ μὲ τὴν ἐπιγραφήν : "Υμνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν. Ἔγραψεν Διονύσιος Σολωμὸς Ζακύνθιος 1823". Διατηροῦνται καὶ τὰ δύο ἀντίτυπα στὸ μουσεῖο τοῦ Δημαρχείου Μεσολογγίου.

Ο Μάγερ ἔξεδιδε τὰ «Ἐλληνικὰ Χρονικὰ» ώς τὶς 20 Φεβρουαρίου 1826 ἡμέραν καταστροφῆς τοῦ τυπογραφείου ἀπὸ ἔχθρικὴ βόμβα. Ἐκτοτε καὶ μέχρι τῆς 10ης Ἀπριλίου, δόπτε ἐφονεύθη κατὰ τὴν ἔξοδο, ὁ Μάγερ διατηροῦσε λεπτομερὲς ἡμερολόγιο τῶν τραγικῶν ἡμερῶν τοῦ Μεσολογγίου, ποὺ χάθηκε τῇ νύχτᾳ τῆς ἔξοδου μαζὶ μ' αὐτὸν τὴ γυναικα του, τὰ δυό του κορίτσια καὶ τὴ Σάνα τὴν ὑπηρέτρια του. "Ολα τὰ φύλλα τῶν Ἑλληνικῶν Χρονικῶν, ἐν δλω 226, ἀνατυπώθηκαν μὲ φωτοτυπία τὸ 1958 στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο N. Παπαδοπούλου.

Ο Μάγερ ἔπεσε μαχόμενος στὴ σημερινὴ θέσι «Ταμπακαριά» καὶ ἐτάφη στὸν αῆπο τῶν Ἡρώων. Ἐπὶ τοῦ τάφου του ὑπάρχει ἔνα τεμάχιο τοῦ πιεστηρίου του, τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ δποῖου εὑρίσκεται στὸ Ἐθνολογικὸ μουσεῖο Ἀθηνῶν. Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου ὑπάρχει χάλκινη πλάκα ἀφιερωμένη ἀπὸ φοιτητὰς Ἐλβετούς, οἱ δποῖοι ἥλθαν καὶ προσκύνησαν τὸν τάφο του.

‘Ο Μάγερ υπῆρξεν ἀφοσιωμένος στὴν ἴδεα τῆς ἐλευθερίας.
Ἐπίστευσε στὴν Ἐλλάδα, τὴν ἀγάπησε, τὴν υπηρέτησε ὅχι μόνον ὡς δημοσιογράφος, ἀλλὰ καὶ ὡς μέλος τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς, ποὺ διηγύθυνε τὴν πόλιν καὶ ἀφοῦ ἀγωνίστηκε μὲ τὴν πένα του, στὸ τέλος μὲ τὸ γιαταγάνι στὸ χέρι, θυσιάστηκεν, αὐτὸς καὶ ἡ οἰκογένειά του, γι’ αὐτήν.

Μὲ τὰ τελευταῖα λόγια τοῦ παπποῦ βούρκωσαν τὰ μάτια τοῦ Ἀνδρέα.

— Αὐτὸς παππού, εἶπε, φάνηκεν ἀνώτερος κι ἀπὸ Ἐλληνας.

— Ναί, παιδί μου. Γι αὐτὸν κι ὁ μεγάλος Μεσολογγίτης ποιητὴς Κωστῆς Παλαμᾶς ἔγραψε γι αὐτὸν τοὺς ἔξης στίχους:

*Πρώτη ἡ Ἀγγλία ἔτρεξε
τὸ Μπάϋρον νὰ μᾶς φέρῃ
ὅλοφωτη ἐλπίδα.*

*Καὶ μὲ τὸν Μάγερ ἔστειλε
κοντύλι καὶ μαχαίρι
τοῦ Τέλλουν ἡ πατρίδα.*

Οι Μεσολογγῖτες ὑποδέχονται τὸ Λόρδο Βύρωνα

16. Ὁ Λόρδος Βύρων

—'Απόφε, 'Αιδρέα, θὰ σεῦ μιλήσω γιὰ τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τοὺς φιλέλληνες, τὸν Δόρδο Βύρωνα.

'Ο Λόρδος Βύρων ἦταν πλούσιος Ἀγγλος ποιητής. Εἶχεν ἐπισκεφθῆ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τὴν Ἑλλάδα. Τὴν εἶχε γνωρίσει σκλαβωμένη καὶ τὴ συμπάθησε. "Οταν ἔμαθε γιὰ τὴν ἐπανάστασι τῶν Ἑλλήνων ἐνθουσιάστηκε. Ἡταν πάντοτε φίλος καὶ διπέρμαχος τῆς ἐλευθερίας. Ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ κατεβῇ στὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ πολεμήσῃ στὸ πλευρὸ τῶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων. Κατέβηκε στὴν Κεφαλληνία καὶ ἀπὸ κεῖ, μαζὶ μὲ τὸν Ἰταλὸ φίλο του Γάμπα, πέρασαν στὸ Μεσολόγγι. Μαζὶ του εἶχε τὶς ἀποσκευές του, τὰ ἀλογά του καὶ τέσσερα βαρέλια μὲ χρυσᾶ νομίσματα.

Οι Μεσολογγῖτες τὸν ὑποδέχτηκαν μέσα σὲ ἀτμόσφαιρα ἐθνικῆς ἔξαρσεως. Τὸ πλοῖο θὰ ἔφθανε στὴν πόλι τὴν 11 Ἰανουαρίου 1824. Ἀπὸ τὴν παραμονὴ ὡρῶν, οἱ δρόμοι, οἱ πλατεῖες, τὰ κατα-

στήματα, τὰ σπίτια στολίστηκαν μὲ δάφνες. Τὴν ἄλλη μέρα ὅλος δ λαδὸς τῆς πόλεως κατέκλεισε ἔλο τὸ χῶρο ἀπὸ τὸ σπίτι του Καφάλη, δπου εἶναι σήμερα ἡ ἀναμνηστική του στήλη, ὡς τὴν παραλία. Στὸ πλοιό πρῶτος ἀνέβηκε καὶ τὸν ἔχαιρέτησε δ *Μαυροκορδάτος* καὶ στὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ πανθήνει, τὸν διποδέχθηκε δ "Αγγλος Στάνχοπ. Ο Βύρων ἀναπαύτηκε λίγο κι ἀμέσως ἀρχισε τὴ συνεργασία του μὲ τὸν Μαυροκορδάτο.

"Η.ζωὴ του στὸ Μεσολόγγι ἦταν μιὰ συνεχῆς ἔργασία γιὰ τὴν καλύτερη δργάνωσι του ἀγῶνα. Μοναδική του διασκέδασις ἦταν νὰ θγαίνῃ ἔφιππος περίπατο καὶ νὰ κυνηγάῃ ἀγριόπαπιες στὴ λιμνοθάλασσα μὲ τὸν πρυαριτζῆ του (βαρκάρη του) Γαζῆ.

Στὶς 9 τοῦ Ἀπρίλη εἶχε πάει περίπατο στὶς ἀλυκὲς ἔφιππος. Ἐκεῖ τὸν ἔπιασε βροχῆ. Στὴν ἀκτὴν εἶδε τὸν πρυαριτζῆ του Γαζῆ νὰ πηγαίνῃ πόδες τὴν πόλι. Δίνει στὸν ὑπηρέτη τ' ἀλογό του κι αὐτὸς ἰδρωμένος καὶ θρεγμένος, δπως ἦταν, ἐπήδησε στὸ πρυάρι κι ἐπέστρεψε διὰ θαλάσσης στὸ σπίτι του. Τὸ θράδυ τὸν ἔπιασε μεγάλο ρίγος κι ὑψηλὸς πυρετός. Η κατάστασίς του ἀπὸ ἡμέρα σὲ ἡμέρα χειροτέρευε. Οἱ γιατροί του εἶχαν χάσει κάθε ἐλπίδα διασώσεώς του.

"Ἐπληγσίαζεν ἡ γιατρὴ του Πάσχα. Τὴν Μεγάλη Παρασκευὴ ἦταν σὲ κρίσιμη κατάστασι. Τὴν Κυριακὴ του Πάσχα μόλις κατώρθωσε νὰ διαβάσῃ δυὸ γράμματά του κι ὕστερα ἔπειτε σὲ παραλήρημα. «'Εμπρός, θάρρος, ἔλεγε. Μιμηθῆτε τὸ παράδειγμά μου... Πτωχό μου παιδί... ἀγαπητή μου "Αδα..." ἀν ἡμποροῦσα μόνο νὰ σὲ ἴδω... Καῦμένη 'Ελλάς... καῦμένο Μεσολόγγι...».

Καὶ μὲ μεγάλη δυσχέρεια ἐπρόσθεσε: «Δὲν φοβοῦμαι τὸν θάνατον... ἀλλ' ἀφήνω κάτι ἀκριβὸ στὸν κόσμο...»

Ἐσιώπησε.

Τὸ ἀπόγευμα στὶς 6 ἐπρόσφερε μόνο μιὰ φράσι, τὴν τελευταία. — «Θέλω τώρα νὰ κοιμηθῶ...» Κι ἔξεπνευσε.

Ἔτην 19 Ἀπριλίου 1824.

Σὰν κεραυνὸς ἔπεισε στὴν πόλι ἡ θλιβερὴ εἰδησι. Ολος δ

λαδές τῆς πόλεως ἔκλαιεν ἀπαρηγόρητα. Τὴν τρίτη τοῦ Πάσχα ἔγινε ἡ κηδεία του ἀπὸ τὸ ναὸν τοῦ Ἅγίου Νικολάου, ποὺ ἦταν μέσα στὸ σημερινὸν Ἡρῶν καὶ πίσω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν ἀνδριάντα του.

Τὸν ἐπικήδειο ἔξεφώνισε δὲ ἴστορικὸς *Σπυρίδων Τρικούπης*, δὲ ὁποῖος μόλις εἶχεν ἐπιστρέψει ἀπὸ τὴν Ζάκυνθο μὲ τὰ χειρόγραφα τοῦ ἑθνικοῦ ὄμμου. "Ἐστελνε δὲ Σολωμὸς στὸν Βύρωνα τὸν ἑθνικὸν ὄμμον γιὰ νὰ τὸν κρίνῃ. Ἄλλ' ἀντὶ κριτικῆς δὲ Τρικούπης ἔγραψε στὸ Σολωμὸν τὰ τοῦ θανάτου του. 'Ο Σολωμὸς μόλις ἐδιάβασε τὴν εἰδήσι, ἐκτύπησε λυπημένος τὸ πρόσωπό του μὲ τὸ χέρι του κι' ἀρχισε ν' ἀπαγγέλῃ :

Λευθεριὰ γιὰ λίγο πάψε
νὰ κτυπᾶς μὲ τὸ σπαθὶ^λ
τώρα σίμωσε καὶ κλάψε
εἰς τοῦ Μπάϋρον τὸ κορμί.

'Ως τὶς 2 Μαΐου 1824 τὸ Μεσολόγγι πενθοῦσε τὸν Βύρωνα. Τὸ σῶμα του, παρὰ τὴν ἐπιμονὴ τῶν Μεσολογγιτῶν, μεταφέρθηκε στὴν Ἀγγλία καὶ ἐτάφη στὸ Νότιγγαμ, δπου δὲ Δήμαρχος κ. Χρ. Εὐαγγελάτος τὸ 1930 μετέβη καὶ κατέθεσε στεφάνι φτειασμένο μὲ δάφνες ἀπὸ τὸν κῆπο τῶν Ἡρώων. Τὰ σπλάχνα του ἐτοποθετήθησαν σὲ ἀσημένιο κιβώτιο καὶ φυλάχτηκαν στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἅγίου Σπυρίδωνος ώς τὸ 1881. Τότε ἔνας σύλλογος πατριωτῶν μὲ τὴν ἐπωνυμία «δὲ Βύρων» ἔκαμε πανελλήνιο ἔρανο γιὰ τὸν ἀνδριάντα του, ποὺ εἶναι σήμερα στὸν κῆπο τῶν ἥρωων. Τότε κάτω ἀπὸ ἀνδριάντα ἔθαψαν καὶ τὸ κιβώτιο μὲ τὰ σπλάχνα του.

Τὸ 1924 δταν γιόρτασαν στὸ Μεσολόγγι τὴν ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τοῦ θανάτου του, εἰ φοιτηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν στὸ χῶρο τοῦ σπιτιοῦ πού ἔμεινε καὶ ἀπέθανε, ἔτησαν ἀναμνηστικὴ στήλη μὲ ἀνάγλυφη τὴν πρότομή του, ἔργο του καθηγητοῦ τοῦ Πολυτεχνείου Ἀντ. Σώχου.

— "Όταν θὰ πᾶμε στὸ Μεσολόγγι, Ἀνδρέα, θὰ σου δεῖξω δλες τὶς ιστορικὲς αὐτὲς θέσεις.

— Εὐχαριστῶ παπποῦ μου, εἶπεν δὲ Ἀνδρέας.

17. Ἡ δεύτερη πολιορκία

— "Ύστερα ξανάρθαν οἱ Τοῦρκοι στὸ Μεσολόγγι παπποῦ; ἐρώτησεν δὲ Ἀνδρέας.

— Ξανάρθαν, παιδί μου καὶ τὸ ἐπολιόρκησαν χειρότερα ἀπὸ πρῶτα. Γιὰ τὴ δεύτερη αὐτὴν πολιορκία θὰ σου μιλήσω ἀπόψε.

"Όταν οἱ Τοῦρκοι στὶς 31 Δεκεμβρίου 1822 ἔλυσαν τὴν πολιορκία καὶ ἔφυγαν διωκόμενοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, δὲ Μαυροκορδᾶτος ἐπῆρε τὴν ἀπόφασιν νὰ διανοίξῃ τὴν τάφρο, νὰ διορθώσῃ τὸ ἀνάχωμα καὶ νὰ τοποθετήσῃ ἀπάνω σ' αὐτὸν καὶ ἄλλα κανόνια. Στὸ μεταξὺ ἀντικαθίσταται δὲ Μαυροκορδᾶτος μὲ τὸν ἑπαρχὸν *Κων*τῆνο *Μεταξᾶ*. Ο *Μεταξᾶς* ἀνέλαβε τὰ καθήκοντά

Ἐπίθεσις τοῦ Ἰμβραῆμ πασᾶ κατὰ τοῦ Μεσολογγίου

του τὸν Ἰούνιο τοῦ 1823 καὶ μὲ μηχανικὸ τὸν Μιχαὴλ Κακίνη ἀπὸ τὴ Χίο, ἔδωσε στὴν τάφρο πλάτος 8 μ. καὶ βάθος 4 μ. καὶ ἐτοποθέτησεν ἐπὶ τοῦ ἀναχώματος περισσότερα κανόνια ποὺ τὰ ἔλεγαν πυργώματα ἢ ντάπιες ἢ κανονοστάσια. Τὰ πυργώματα ἔπαιργαν τὰ δύνατα τῶν ἀγωνιστῶν Ἑλλήνων καὶ φιλελλήνων. Τὰ σπουδαιότερα ὡς τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνα ἦσαν: Τοῦ Σαχτούρη, τοῦ Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, τοῦ Γουλιέλμου Τέλλου, τοῦ Τουκέλη, τοῦ Βύρωνα (διόπτρα), τοῦ Φραγκίνου ἢ Τερίμπιλε (τρομερὸς), τοῦ Νόρμαν, τοῦ Μιαούλη, τοῦ Ἀφαροῦς, τοῦ Ἀδαμ. Κοραῆ, τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, τοῦ Ἰγνατίου Αρχιεπισκόπου, τῆς Σκεπαστῆς ὁδοῦ, τοῦ Δημ. Μακρῆ, τοῦ Γουλιέλμου τῆς Οὐραγγῆς ἢ Λουνέττας, τοῦ Ρήγα, τοῦ Κουκίνη (Φιλελλήνων), τοῦ Μοντάλεμπεργκ, τοῦ Σκεντέρμπεη, τοῦ Κανάρη καὶ ἄλλα.

Φροντιστὴ τοῦ πολέμου διώρισαν τὸ Μήτρο Λεληγιώργη. Φοβούμενοι δὲ τὸ νέο ἔργον αισθανταί τοῦ ἐχθροῦ ἔστειλαν τὸ στρατηγὸ Δῆμο Τσέλιο στὴν Ηαναγία τοῦ Λεσινίου. Στὸ Βασιλάδι ἐτοποθέτησαν τὸ στρατηγὸ Σπύρο Πεταλούδη, στὴ Κλείσσοβα τὸν Κῖτσο Τζαβέλλα καὶ στὸν Ντολμᾶ τὸν στρατηγὸ Γρηγόρη Λιακατᾶ. Μέσα στὴν πόλι τῆς οὖσαν δ Θανάσης Ρατζηκώτσικας, δ Δημ. Μακρῆς, δ Νότης Μπότσαρης, δ Γιώργο - Κίτσος, δ Μάρκο Μπότσαρης, δ Ι. Παπαδιαμαντόπουλος, δ Μάγερ, δ Βοηθὸς ἐπίσκοπος Ἰωσήφ Ρωγῶν, δ ἐπίσκοπος τῆς περιοχῆς Πορφύριος ἀντιπροσώπευε τὸ Μεσολόγγι στὴν κυβέρνησι τοῦ Ναυπλίου δ Χρῆστος Καψάλης, δ Δ. Θέμελης, οἱ ἵερεῖς Πλατύκας, Βάλβης, Ἀγλύκαντος καὶ ἄλλοι.

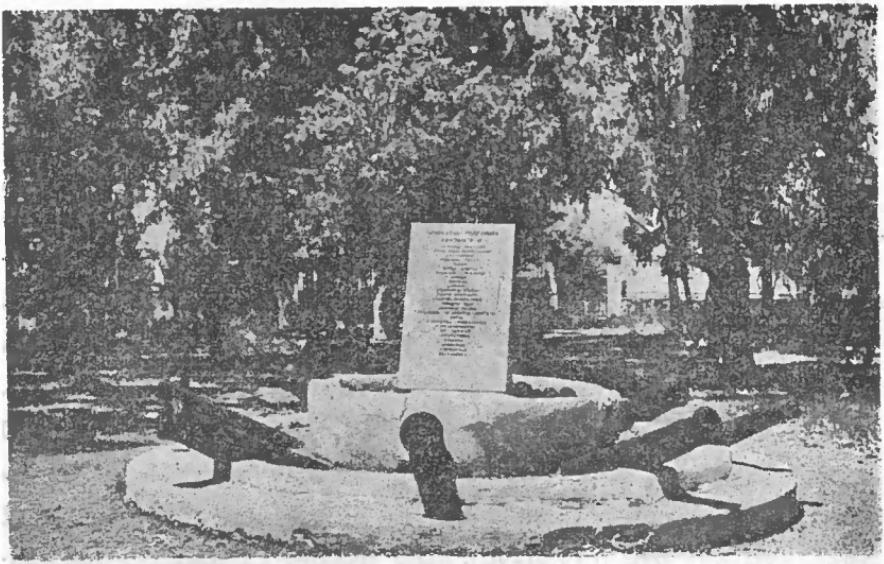
Γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὴ φρουρὰ ἐκάλεσαν μέσα στὴν πόλι τὸν Βλαχόπουλο, τὸν Κουτσογιάννη, τὸν Ράγκο, Βάγια καὶ ἄλλους. Στὸ μεταξὺ εἶχεν ἔλθει καὶ δ Λόρδος Βύρων. Μαζύ μὲ τὸ Βύρωνα ἐπανῆλθε στὸ Μεσολόγγι κι δ Μαυροκορδάτος γιὰ ν' ἀντικαταστήσῃ τὸν Κωντινο Μεταξᾶ

ποὺ ἔφευγε πάλι γιὰ τὸ Ναύπλιο. Ἐπ' αὐτοὺς δὲ Μάρκος Μπότσαρης στὶς 8 Αὐγούστου τοῦ 1823 ἐφονεύθη μαχόμενος στὸ Καρπενήσι καὶ δὲ Λόρδος Βύρων ἀπέθανε ἀπὸ πνευμονία στὶς 19 Ἀπριλίου 1824 στὸ Μεσολόγγι.

Στὶς 15 Ἀπριλίου 1825 κατέφθασαν 30 χιλ. Τοῦρκοι μὲ τοὺς Ἰσμαῆλην Πασᾶν Πλιάσαν καὶ τὸν Κεχαγιάμπηγν. Πρὸ αὐτῶν σὰν ἐμπροσθοφυλακή, ἐνάδιζεν δὲ Ρεσιταὶ Πασᾶς ἢ Κιονταχῆς μὲ τὴν ἐντολὴν τοῦ Σουλτάνου νὰ καταλάβῃ μὲ κάθε τρόπο τὸ Μεσολόγγι. Πρῶτος λοιπὸν αὐτὸς ἦρθε καὶ ἐστρατοπέδευσε ἔξω ἀπὸ τὴν πόλιν.

Ἐπὸ τὴν θάλασσα πάλι δὲ τουρκικὸς στόλος μὲ τοὺς Γιουσούφ πασᾶν καὶ Χοσρέφ πασᾶν ἀπέκλεισαν τὴν λιμνοθάλασσα ὥστε νὰ μὴ μποροῦν τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα νὰ ἐφοδιάζουν τὴν πόλιν μὲ τροφὲς καὶ πολεμοφόδια.

Ἡ δύναμις τῆς Ἰδικῆς μας φρουρᾶς ἦταν τότε 4 χιλ. ἀνδρες καὶ 8 χιλιάδες γυναικόπαιδα καὶ γέροι ποὺ εἶχαν συγκεντρωθῆ ἀπὸ τὰ γύρω χωριὰ μὲ τὴν προέλασι ποὺ ἔκανε δὲ τουρκικὸς στρατὸς πρὸς τὸ Μεσολόγγι. Ὁ Κιουταχῆς ἐτοποθέτησε τὰ κανόνια καὶ τοὺς δλμούς του κι ἀρχισε τὶς ἐπιθέσεις του. Οἱ πολιορκούμενοι ἀπέκρουν μὲ ἡρωϊσμὸ δλες τὶς ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων. Στὶς 7 Αὐγούστου τοῦ 1825 δὲ Κίτσος Τζαβέλλας ἀφήνει στὴν Κλεισοῦ τὸν Χατζή πέτρον μὲ τὸν Παπασωτηρόποντα καὶ μπαίνει στὴν πόλιν. Εἰς μάτην περιμένει δὲ Κιουταχῆς νὰ πέσῃ δὲ «φράχτης». Ἐξακολουθεῖ καθ' δλο τὸ Φθινόπωρο τὶς λυσσώδεις ἐπιθέσεις του ἀλλὰ δλες ἀποκρούονται. Ἐφτὰ φορὲς ἔκαμε προτάσεις νὰ τοῦ παραδώσουν τὴν πόλιν ἀλλ' οἱ Μεσολογγίνες τοῦ ἀπαντοῦσαν πάντοτε: «Τὰ κλειδιά τοῦ Μεσολογγιοῦ είναι κρεμασμένα στὶς μποῦκες τῶν κανονιῶν μας». Ἐπλησίαζεν δὲ χειμώνας κι δὲ «φράχτης» παρέμεινεν ἀνέγκιχτος. Ὁ Κιουταχῆς ἀρχισε νὰ ἀπελπίζεται. Ὁ στρατός του εἶχε μεγάλες φθορές, τὸ δὲ ἐπιπλό του ἀποδεκατίστηκε. Ὁ Σουλτάνος πρὸ τῆς ἀδυναμίας τοῦ Κιουταχῆ νὰ ἐκπορθήσῃ τὴν πόλιν ἀναγκάσθηκε νὰ ζη-

Τὰ κανόνια ποὺ ἤσαν τοποθετημένα στὶς ντάπιες τοῦ φρουρού

τήσιγ τὴν ἐνίσχυσι τοῦ πασᾶ τῆς Αἰγύπτου Ἰμβραὴ μ. Στὶς 12 Δεκεμβρίου τοῦ 1825 δὲ Ἰμβραὴ μὲ 10 χιλ. Αἰγυπτίους ἀποβιβάζεται στὸ Μεσολόγγι. "Εμεινε κατάπληκτος ὅταν εἶδε τὸν Κιουταχῆ μὲ τόσο στρατὸν ἀγωνίζεται 8 μῆνες τώρα καὶ νὰ μὴ μπορῇ νὰ καταλάβῃ ἔνα τέτοιο «φράχτη».

— "Ἄν δὲν μπορῆς, Κιουταχῆ πασᾶ, τοῦ εἶπε, νὰ σκορπίσῃς αὐτὸ τὸ «φράχτη» τόσους μῆνες τώρα, κάμε τόπο σὲ μένα νὰ τὸν γκρεμίσω σὲ 15 μόνο νημέρες.

— Εἰσθε ἐλεύθερος, ἀπάντησεν δὲ Κιουταχῆς, ἀρκεῖ νὰ τὸ ἀναφέρετε στὸ Σουλτάνο νὰ μὲ ἀπαλλάξῃ ἀπὸ κάθε εὐθύνη.

Απὸ τὴ στιγμὴ αὐτὴν ἡ κατάστασις τῆς πολιορκίας περιήρχετο στὰ χέρια τοῦ Ἰμβραήμ. Αὐτὸς διέταξεν ἀμέσως γενικὸ ἀποκλεισμὸ τῆς πόλεως ἀπὸ ἔγρα καὶ ἀπὸ θάλασσα. "Εβαλε στὴ λιμνοθάλασσα 87 κανονιοφόρες σχεδίες (μικρὰ πλοῖα) καὶ στὶς 23 Φεβρουαρίου, ὅστερ ἀπὸ λυσσώδεις ἀγῶνες, κυριεύει τὸ Βασιλάδι. Φονεύεται δὲ στρατηγὸς Πεταλούδης κι δὲ Ἰταλὸς πυροβολητῆς Γιακούμος.

Στὶς 28 Φεβρουαρίου, ὥστερ' ἀπὸ ἵχυρὴ ἀντίστασι 300 Αἰτωλικιωτῶν ὑπὸ τὸν Γρηγ. Λιακατᾶν, πέφτει δὲ Ντολμᾶς καὶ φονεύεται δὲ στρατηγὸς Λιακατᾶς. "Ὕστερ" ἀπὸ λίγες ἡμέρες πέφτει καὶ τὸ Αἰτωλικό. Στὶς 25 Μαρτίου οἱ Αἰγύπτιοι μὲ τὸν Χουσεῖν πασᾶν, γαμπρὸν τοῦ Ἰμβραῆμ, ἐπιτίθενται νὰ καταλάβουν τὴν Κλείσοδα. 'Ο Χουσεῖν φονεύεται. 'Ο Κίτσος Τζαβέλ. λας μὲ τὸν ἀρχιγγὸν τῆς φρουρᾶς Πᾶνο Σωτηρόπουλο κερδίζουν τὴν τελευταίαν Ἑλληνικὴν νίκην στὴν περιοχὴν τοῦ Μεσολογγίου. 'Ο Τζαβέλλας ἀποσύρεται στὸ Μεσολόγγι καὶ φρούραρχος τοῦ νησιοῦ παραμένει δὲ Χατζηπέτρου. Τὸ Μεσολόγγι μπῆκε πιὰ στὴν ἐπιθανάτιο ἀγωνία του. 'Η πεῖνα καὶ οἱ ἀσθένειες ἔξαντλοῦν καὶ ἀποδεκατίζουν τοὺς μαχομένους. Τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα εἶναι ἀδύνανον νὰ διασπάσουν τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου.

— Τρεφόμεθα, ἔγραφεν ὁ Μάγερ, μὲ τὰ πλέον ἀκάθιδρα ζῶα. Τὸ ψῦχος μᾶς βασανίζει ἔνεκα τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως ἔύλων. 'Αλλ᾽ εἶναι ἀξιοθαύμαστον νὰ βλέπῃ κανεὶς τὸ θάρρος καὶ τὸ ὑψηλὸν φρόνημα τῆς φρουρᾶς μας. Εἰς δὲ λίγας ἡμέρας δῆλοι αὐτοὶ οἱ γενναῖοι θὰ εἴναι σκιαὶ μόνον ἀγγέλων, μάρτυρες ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ. Παρὰ τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ χρυστιανικοῦ κόσμου σᾶς ἀναγγέλω τὴν ἀπόφασίν μας νὰ ὑπερασπίσωμεν καὶ νὰ ἐνταφιασθῶμεν εἰς τὰ ἐρείπια τῆς πόλεως. Ζῶμεν τὰς τελευταίας μας στιγμάς. 'Η ἴστορία θέλει μᾶς δικαιώσει καὶ οἱ μεταγενέστεροι θὰ θογηήσουν τὴν συμφοράν μας. 'Εμὲ καθιστᾶ ὑπερήφανον ἡ σκέψις ὅτι τὸ αἷμα ἐνὸς Ἐλβετοῦ, ἐνὸς ἀπογόνου τοῦ Γουλιέλμου Τέλλου μέλλει νὰ συμμιχθῇ μὲ τὸ αἷμα τῶν ἡλών τῆς Ἐλλάδος.».

— Κι ὥστερα τίς ἀπέγιναν οἱ Μεσολογγίτες παπποῦ; ἔρωτησε μὲ συγκίνησι δὲ Ἀνδρέας.

— "Ὕστερα, παιδί μου, ἔκαμαν τὴν ἔξοδο.

‘Ο ἐπίσκοπος Ἰωσήφ Ρωγᾶν εὐλογεῖ τοὺς ἀγωνιστὰς τῆς πόλεως

18. Ἡ ἔξοδος

— Ἡ ἔξοδος τοῦ Μεσολογγίου. Ἀνδρέα, εἶναι μιὰ πρωτοφανῆς ἀπόφασις ὁμαδικῆς θυσίας. Διότι τὸ νὰ ἀποφασίσῃ ἔνας ἄνθρωπος μόνος νὰ θυσιασθῇ, πολλὲς φορὲς ἔχει γίνει στὴν ἱστορία, τὸ νὰ ἀποφασίσουν ὅμως χιλιάδες ἄνθρωποι νὰ θυσιασθοῦν ὅλοι μαζὶ γιὰ τὴν ἐλευθερία, νομίζω πὼς δὲν θᾶχη γίνει πουθενὰ ἀλλού.

— Μὰ πῶς ἔγινε αὐτὴ ἡ θυσία παπποῦ; ἐρώτησεν δὲ Ἀνδρέας.

— Νά, παιδί μου, ἔξακολούθησεν δὲ παππούς. Σὰν εἶδαν οἱ Μεσολογίτες πὼς ἡταν ἀδύνατον πλέον νὰ λάθουν ἐνισχύσεις καὶ νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα, στὶς 6 Ἀπριλίου τοῦ 1826 ἐκάμανε συμβούλιο στὸ προαύλιο τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, ὅπου εἶναι σήμερα ὁ μικρὸς ναὸς μπροστὰ στὴν εἰσοδο τοῦ κήπου τῶν ἥρωών τοῦ πῆραν τὴν ἀπόφασι τὸ Σαββατόραδο τοῦ Λαζάρου, ἔγμερώνοντας ἡ Κυριακὴ τῶν Βαΐων 10 Ἀπριλίου 1826, νὰ ρίξουν ξύλινα γεφύρια στὴν τάφρο καὶ μὲ τὰ γιαταγάνια στὰ χέρια, νὰ

πατήσουν τὸ ἔχθρικὸ στρατόπεδο καὶ νὰ φύγουν πρὸς τὸ μοναστήρι τοῦ Ἀ-Συμιοῦ, ποὺ εἶναι βοριοανατολικὰ τοῦ Μεσολογγίου, ἀπάνω στὸ Ζυγό. Τὸ συμβούλιο αὐτὸ διοικάστηκε συμβούλιο τοῦ θανάτου. Πρόεδρος ἦταν ὁ ἐπίσκοπος *Ρωγῶν Ἰωσῆφ.* Ἐλαθαν μέρος ὁ κυβερνητικὸς ἐπίτροπος *I. Παπαδιαμαντόπουλος*, ὁ *Μάγεος*, ὁ *Παλαμᾶς*, ὁ *Χρῆστος Καψάκης* κι ὅλοι οἱ οιρατηγοὶ τῆς φρουρᾶς. Ήρώωτα ἀπεφάσισαν νὰ φύγουν οἱ ἀγγελιοφόροι *Πάνος Λαδιᾶς* καὶ *Κώστας Κανάτας* γιὰ τὴν Δερβένιστα νὰ εἰδοποιήσουν τὸ στρατηγὸ *Γεώργιο Καραϊσκάκη* νὰ δρίσκεται τὴν νύχτα τοῦ Λαζάρου μ' ὅλες τὶς δυνάμεις του στὸν Ἀ-Συμιὸ γιὰ νὰ κτυπήσῃ ἀπὸ τὰ νῶτα τοὺς Τούρκους κατὰ τὴν ἔξοδο. Ἀκ τῶν δύο ἀγγελιοφόρων ὁ *Κανάτας*, ὑστερὸ ἀπὸ μεγάλους κινδύνους, ἐπέστρεψε στὴν πόλι μὲ τὴν εἰδησὶ πώς ὁ *Καραϊσκάκης* παραμένει ἄρρωστος στὸν *Πλάτανο τῆς Ναυπακτίας*. Ὅτερα κανόνισαν τὸν τρόπο μὲ τὸν ὄποιο θᾶσσαιναν ἀπὸ τὴν πόλι.

Μοίρασαν τὴ φρουρὰ σὲ τρεῖς φάλαγγες. Ἡ πρώτη μὲ ἀρχηγὸ τὸ *Δημήτριο Μακρῆ Θᾶσσαινε* ἀπὸ τὸ γεφύρι τῆς *Λούνετας*, πίσω ἀπὸ τὸ σημερινὸ ἔργοστάσιο τοῦ σιδηροδρόμου, δπου εἶναι ἔνας κῆπος. Ἡ δεύτερη μὲ ἀρχηγὴ τὸ *Nότη Μπότσαρη Θᾶσσαινε* ἀπὸ τὸ γεφύρι τῆς ντάπιας τοῦ *Μοντάλεμπρυ*, δπου εἶναι σήμερα ἡ πρὸς τὸ χρυσονέρι πόρτα τοῦ περιβόλου τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ. Καὶ ἡ τρίτη μὲ ἀρχηγὴ τὸν *Κίτσο Τζαβέλλα* ἀπὸ τὸ γεφύρι τῆς ντάπιας τοῦ *Pήγα μπροστὰ στὰ σημερινὰ γραφεῖα τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ*. Ἔτσι θὰ ἔθγαιναν οἱ τρεῖς φάλαγγες ἐπιθέσεως, κοντάκοντὰ ἡ μία μὲ τὴν ἄλλη, γιὰ νὰ ἔχουν καλύτερη ἐπαφὴ τὴ νύχτα μεταξύ των.

— Καὶ τὰ γυναικόπαιδα τί θὰ γίνουν, εἴπε κάποιος στὴ συνέλευσι.

— Τὰ γυναικόπαιδα, ἀπάντησε ὁ πυρσοληγτὴς *Γουρνάρας*, νὰ τὰ σφάξωμε γιὰ νὰ μὴν πέσουν στὰ χέρια τῶν Τούρκων.

— Γιὰ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἐφώναξεν ἔντρομος δὲ ἐπίσκοπος Ἰωσῆφ. Τὰ παιδιὰ καὶ οἱ γυναικεῖς εἶναι πλάσματα τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτὸς θὰ φροντίσῃ για αὐτά. "Ἐτοι ἀπεφάσισαν νὰ πείσουν τὶς γυναικεῖς νὰ μὴν ἐμποδίσουν τοὺς ἄνδρες κατὰ τὴν ἔξοδον. Ἀπ' αὐτές ὅσες θέλουν ἀς πολεμήσουν στὸ πλευρὸ τῶν ἀνδρῶν, στὰ παιδιὰ δὲ νὰ δώσουν ἀφιόνι γιὰ νὰ μὴν κλαίσυν τὴν στιγμὴν ἑκείνη.

H νύχτα τῆς ἔξοδου

Στὸ μεταξὺ δὲ ἐπίσκοπος Ἰωσῆφ ἔδωσε ἐντολὴν στοὺς Ἱερεῖς νὰ κοινωνήσουν δὲ τοὺς τοῦς κατοίκους τῆς πόλεως ἀκόμη καὶ τοὺς μελοθανάτους, ποὺ θάμεναν κατ' ἀνάγκην στὴν πόλι. Μετὰ τὴν θεία κοινωνία μέσα σὲ κλάμματα καὶ θρήνους ἀσπάσθηκεν δὲ ἕνας τὸν ἄλλον καὶ δὲ καθένας ἐπῆρε τὴν θέση του. Ὁ Θανάσης Ραζηκώτσικας, ἐπειθεώρησε τὴν φρουρά, ἀνέπιυξε σὲ δὲ τοὺς πολεμιστὰς γιὰ μιὰ φορὰ ἀκόμη τὸ σχέδιο τῆς ἔξόδου, ἔδωσε στοὺς καπεταναίους τὰ συνθήματα τῆς ἀναγνωρίσεως κατὰ τὴν πορείαν καὶ ἀποσύρθηκε.

Δυστυχῶς δὲν ἔλειψε καὶ αὐτὴ τὴν φορὰ ἡ προδοσία. Ἐνας αἰχμάλωτος ἀπὸ κάποια ἔξόρμησι τῆς φρουρᾶς μας, Βούλγαρος τὴν καταγωγή, θρῆκε τὴν εὐκαιρία νὰ διαφύγῃ καὶ νὰ μαρτυρήσῃ στοὺς Τούρκους δὲ τὸ σχέδιο τῆς ἔξόδου. Ἐτσι δὲν ἐπέτυχαν τόσα χρόνια ὁ Ὄμερος Βρυσώνης, ὁ Κιουνταχής, ὁ Γιουσούφ καὶ τελευταῖα ὁ Ἰμβραήμ, τὸ ἐπέτυχεν ἕνας προδότης. Τὰ μεσάνυχτα ἀκούστηκεν ἡ φωνὴ του Θανάση Ραζηκώτσικα «Ἐμπρός Μεσολογγίτες ἐμπρός». Οἱ Μεσολογγίτες ἔξεκίνησαν. Ἀλλὰ ἀπὸ τὴν στιγμὴν αὐτὴν τὰ γεγονότα ἔξελίσσονται μὲ τραγικὸ ρυθμό. Οἱ Τουρκοαιγύπτιοι δρέθηκαν στὶς θέσεις των. Ἡ πάλη ἤταν φονική. Ἡ φρουρά μας ἀγωνίζοταν στῆθος πρὸς στῆθος. Ποτὲ ἀνθρώπινος ἡρωϊσμὸς δὲν εἶχε φθάσει σὲ τέτοια ὕψη. Ἡ τάφρος ἐγέμισε κουφάρια. Πρῶτος πέφτει ὁ Θανάσης Ραζηκώτσικας, ὕστερα δὲ Μάγερ μὲ δῆλη του τὴν οἰκογένεια. Πιὸ πέρα δὲ Παπαδιαμαντόπουλος, δὲ Παλαμᾶς, δὲ μηχανικὸς Κοκκίνης καὶ πολλοὶ φιλέλληνες. Ἐν τούτοις ἡ φρουρὰ ἀγωνίζεται μὲ ἀκατάβλητον ἡρωϊσμό. Τὴν στιγμὴν δυως ποὺ τὰ λιοντάρια του Μεσολογγιοῦ ἐπιχειροῦσαν νὰ καταλάβουν δυὸς προμαχῶνες του Ἰμβραήμ, ἀκούεται δροντερὰ ἡ φωνή: «Οπίσω, οπίσω Μεσολογγίτες στὰ κανόνια σας». Ἀπὸ τὴν στιγμὴν αὐτὴν στὴν ἀνιστρητα του ἀγῶνα προσετέθη καὶ ἡ σύγχυσις. Ἡ δρμὴ τῆς φρουρᾶς μας ἀνακόπηκε. Παρὰ ταῦτα δὲ φρουραρχὸς Μῆτρος Δεληγεώργης εἰδοποιεῖ τοὺς προπορευομένους νὰ μὴν ἐπιχειρήσουν τὴν κύκλωσι

‘Ο Γέρο - Καφάλης άνατυνάσσει τὴν πυριτιδαποθήκη του

τὸν Τούρκων, δπως είχαν κανονίσει ἀλλὰ νὰ προχωρήσουν πρὸς τὸν "Αϊ-Συμιό. Οἱ περισσότεροι τούτων, κατόπιν σφοδρῶν μαχῶν, ἔφθασαν σὶδο μοναστήρι. "Οσοι δημως είχαν ἐπιστρέψει στὴν πόλι εἰς μάτην ἀνεξήτησαν τοὺς προμαχῶνες διότι είχαν καταληφθῆ ἀπὸ τοὺς προστρέξαντας Τούρκοις γυπτίους. Οἱ ἄμαχοι κατέκλεισαν τὶς ἐκκλησίες καὶ τὰ σπίτια. Οἱ περισσότεροι είχαν συγκεντρωθῆ στὸ σπίτι τοῦ Καψάλη, τὸ Ισόγειον τοῦ δποίου ἦταν πυριτιδαποθήκη. "Ο Χρῆστος Καφάλης δταν εἶδε πώς είχαν συγκεντρωθῆ στὸ σπίτι του μαζὶ μὲ τοὺς Ἐλληνες καὶ πολλοὶ Τούρκοι, ἐπληγίσασε τὸν ἀναμμένο δχυλό του στὴν πυριτιδαποθήκη κι ἀνατινάχτηκαν Τούρκοι καὶ Ἐλληνες στὸν ἀέρα. "Ο Ίωσήφ Ρωγῶν ὥς τὶς 12 Ἀπριλίου, κλεισμένος στὸν Ανεμόμυλο μαζὶ μὲ τὸν Κίτσο Τζαβέλλα, πολεμοῦσαν τοὺς Τούρκους. "Οταν κατώρθωσε νὰ διώξῃ τὸν Τζαβέλλα μὲ ἀλλούς τρεῖς πολεμιστὰς πρὸς τὸ Εύγηνοχώρι, ἔβαλε φωτιὰ στὴν πυριτιδαποθήκη τοῦ Ανεμομύλου κι ἀνατινάχθηκαν. Τὴν ἀνατίναξι τοῦ Ίωσήφ Ρωγῶν ἀκολούθησαν κι ἄλλες πολλὲς ἀνατινάξεις, γιατὶ είχαν σὲ πολλὰ σπίτια ἀποθῆκες πυρομαχικῶν. "Ετοι δλόκληρη ἡ πόλι, ἐντὸς

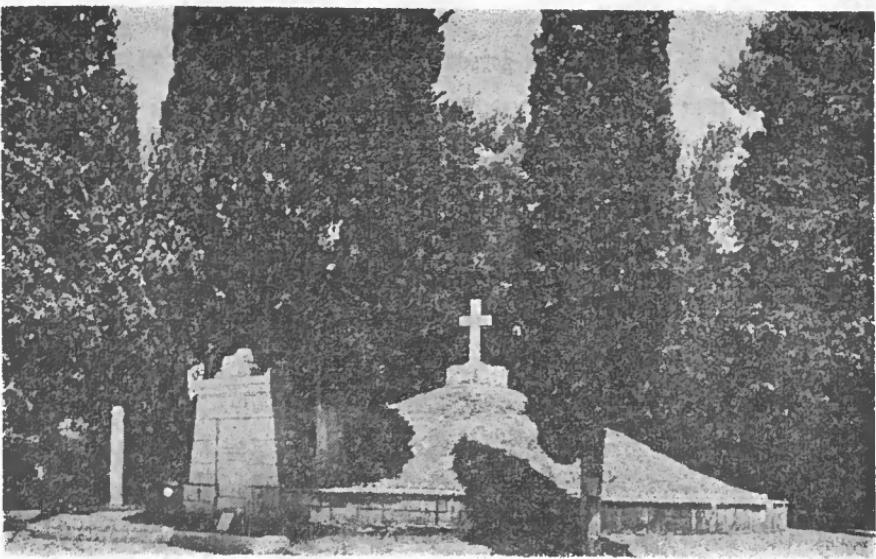
δλίγου, μεταβλήθηκε σὲ καπνίζοντα έρείπια. Ἀπὸ τὰ κτίρια ἔμειναν τό τουρκικὸ Διοικητήριο πίσω ἀπὸ τὸ Δημαρχεῖο, ὃπου ἐγκαταστάθηκεν ὁ Κιουταχῆς καὶ τὸ σπίτι τοῦ Τρικούπη πίσω ἀπὸ τὸν Ἀγιο Σπυρίδωνα, ὃπου ἐγκαταστάθηκεν ὁ Ἰμβροάρη. Πολλὰ γυναικόπαιδα, ἀπ' ὃσα σώθηκαν τάξτειλαν στὴν Αἴγυπτο.

— Ἐτσι καταστράφηκε τὸ διέχασμένο Μεσολόγγι, εἰπε κλειδοτας τὴν διήγησί του ὁ παππούς.

— Πόσο ἥθελα νὰ εἰμαι κι ἐγὼ ἔκεινη τὴν νύχτα στὸ Μεσολόγγι παπποῦ, εἶπεν ὁ Ἄνδρεας.

— Εὔγε σου, παιδί μου, κι ἐγὼ παρακαλῶ τὸ Θεό, σὰν μεγαλώσης, νὰ γίνης ἔνα λαμπρὸ παλληκάρι.

‘Ο Τύμβος δπου φυλάσσονται τὰ ἀγιασμένα κόκκαλα
τῶν πεσόντων καὶ τὴν ἔξιδον

19. Τὸ Μεσολόγγι μετὰ τὴν ἔξιδο

— Κινητερα πῶς ξανάγινε τὸ Μεσολόγγι παπποῦ; ἐρώτησε μὲ περιέργεια δὲ ὁ Ἀνδρέας.

— Τὸ Μεσολόγγι παιδί μου, ξανάγινε μὲ τὸ μεγαλεῖο τῆς θυσίας του. “Ολοι οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης ὅταν ἔμαθαν τὸν πρωτάκουστο αὐτὸν ἡρωϊσμό, συμπάθησαν ὅσο ποτὲ ἄλλοτε τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα καὶ ἰδιαίτερα τὸ Μεσολόγγι. Γάλλοι, Ελβετοί, Γερμανοί καὶ πάσης ἑθνικότητος σοφοί, ζωγράφοι, ποιηταί καὶ γλύπται ἀρχισαν ν’ ἀποθανατίζουν μὲ τὰ ἔργα των τὸ Μεσολόγγι.

Παρὰ ταῦτα μετὰ τὴν ἔξιδο τῶν ἐλευθέρων πολιορκημένων, ὅπως ἀπεκάλεσε τοὺς Μεσολογγίτες σ’ ἔνα του ποίημα δὲ Σολωμός, τὸ Μεσολόγγι ἦταν σωρὸς ἐρειπίων. Τρία σπίτια διεσώθησαν μόνον ἀπὸ τὴν καταστροφή, ὅλα τ’ ἄλλα κι’ εἰς ἐκκλησίες μαζί, εἶχαν καταστραφῆ. Σ’ ἀχύρινες καλύβες καὶ σκηνὲς ἔμειναν ὅσες τουρκικὲς ὑπηρεσίες ἀναγκάστηκαν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν πόλι.

Σιγά σιγά ἄρχισαν νὰ ἐπιστέψουν ὅσοι Μεσολογγῖτες εἶχαν καταφύγει στὰ γειτονικὰ χωριά. Ἐπέστρεψαν ἐπίσης ὅσοι εἶχαν φύγει ἐνωρὶς στὸ νησάκι Κάλαμος ποὺ ἤταν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Ἀγγλῶν. Ἐπέστρεψαν ἐπίσης πολλοὶ ἀπὸ τὴν Πάτρα, τὸ Ναύπλιο κι' ἄλλα μέρη. Αὐτοὶ μαζὶ μ' ἔκεινους ποὺ λόγω ἀσθενείας ἦταν τραυματισμοῦ εἶχαν πιαστῇ αἰχμάλωτοι κατὰ τὴν ἔξοδο, ἄρχισαν νὰ ἐπισκευάζουν νάπως τὰ κατεστραμμένα σπιτάκια τους, τις ἐκκλησίες τους καὶ νὰ ἐνδιαφέρωνται περισσότερο γιὰ τὸν τάφους τῶν Ἑλλήνων καὶ φιλελλήνων, ποὺ ἐτάφησαν μετὰ τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὸν "Ἐλληνες, σὲ δόποιοι εἶχαν μείνει ως αἰχμάλωτοι στὴν πόλι. Τρία χρόνια ἔμεινε τὸ Μεσολόγγι υπὸ Τουρκικὴ κατοχὴ. Οἱ Ἀραβεῖς τοῦ Ἰμρατῆμ ἀφοῦ ἤρευνησαν τὰ χαλάσματα κι' ἀνέσκαψαν τὸν τάφους ἀναζητώντας χρυσαφικά, ἔψυγαν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Μεσολογγίου κι' ἐδῶ ἔμειναν μόνον οἱ Τούρκοι.

Γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσι τοῦ Μεσολογγίου καὶ τοῦ Αιτωλικοῦ ἐργάσθηκε περισσότερον δὲ Ἀγγλος πλοίαρχος "Αστιγξ. Αὐτὸς κατέβηκε στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 1822 καὶ ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ «Θεμιστοκλῆς» συνειργάσθη μὲ τὸ ναύαρχο Μιαούλη. Ὁ στερβα ἀπολέμησεν ως συνταγματάρχης τοῦ πυροβολικοῦ στὸ στρατὸ τῆς Εγραῖς. Ἀργότερα ὁ ναύαρχος Τομπάζης τὸν ἐπῆρε στὸ ἐπιτελεῖο του. Μὲ προσωπικὴ του ἐνέργεια καὶ ἀξιόλογη ἀτομικὴ του εἰσφορὰ δὲ Ἀστιγξ, ἔπεισε τὴν Ἑλληνικὴ κυβέρνησι νὰ τοῦ ἑτοιμάσῃ τὸ πρώτο ἑλληνικὸ ἀτμοκίνητο πλοῖο τὴν «Καρτερία». Ως κυβερνήτης τῆς «Καρτερίας» ἔδραξε στὸν Πειραιᾶ, στὸ Βόλο, στὸ Ριζού, στὴν Πάτρα καὶ τελευταῖα στὸ Βασιλάδι καὶ τὸ Αιτωλικό, διποὺ καὶ τρειματίσθηκε θανάσιμα. Τὸν μετέφεραν στὴν Ζάκυνθο γιὰ νοσηγλεία ἀλλ' ἔκει ὑπέκυψε στὰ τραύματά του τὴν 1ην Ιουνίου 1828. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους 1828, τὸ Μεσολόγγι ἔχανάταν ἐλεύθερο. Ὁ κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος Ἰωάννης Καποδίστριας, τὸ Μάϊο τοῦ 1829, διέταξε νὰ συγκεντρωθοῦν τὰ κόκκαλα τῶν ἥρωών τοῦ Μεσολογγίου καὶ νὰ τοπο-

θετηθοῦν σὲ εἰδικὸ μνημεῖο, ποὺ ἔπρεπε νὰ γίνῃ στὴν πόλι. Στὴν δοξολογία ποὺ ἔγινε κατὰ τὴν μεταφορὰ τῶν ἡρωϊκῶν λειψάνων, παρίστατο καὶ ὁ κυθερνήτης Ἰωάν. Καποδίστριας. "Ετσι ἔγινε ἡ ἀρχὴ τῆς κατασκευῆς τοῦ κήπου τῶν ἡρώων, τῶν κεντρικωτέρων δρόμων τῆς πόλεως καὶ τῶν σπιτιῶν της. Οἱ διεσκορπισμένοι Μεσολογγῖτες συγκεντρώνονται περισσότερο καὶ ἡ πόλις ἀρχισε ν' ἀναδημιουργῆται. Ἀπὸ τότε ἡ ἡρωϊκὴ αὐτὴ πόλις δὲν ἔπαψε νὰ χαρίζῃ στὸ ἔθνος τὶς μεγάλες προσφορές της. Μᾶς ἔδωσε τοὺς πέντε μεγάλους πολιτικοὺς Σπυρ. I. Τρικούπην, Ζηνόβιον Βάλβην, Δημ. Βάλβην, Ἐπαμεινώνδαν Δεληγεώργην καὶ Χαρίλ. Σ. Τρικούπην, δύοιοι ως πρωθυπουργοὶ ἐκυθέρνησαν ἀλληλοδιαδόχως τὴν χώραν.

Μᾶς ἔδωσε τοὺς ποιητὰς Κωστῆν Παλαμᾶν, Γεώργιον Δροσίνην, Μιλτιάδην Μαλακάσην, Ρήγαν Γκόλφην καὶ τὸν διηγηματογράφον Ἀντώνιον Τραυλαντώνην, οἱ δύοιοι ἐτίμησαν τὰ ἔλληνικὰ γράμματα. Τὰ σπουδαιότερα μνημεῖα τῆς νεώτερης ιστορίας του εὑρίσκονται σήμερα στὸν κῆπο τῶν ἡρώων.

Τὸ μνῆμεῖο τοῦ Μ. Μπότσαρη στὸν κῆπο τῶν ἡρώων

20. Τὸ ἥρων

— Τὸ ἥρων, Ὁ ἄνδρέα μου, δρίσκεται στὴ βορινὴ πλευρὰ τῆς πόλεως ἔξακολούθησε τὸ ἄλλο δράδυ ὁ παππούς. Εἶναι τόπος ἔθνικοῦ προσκυνήματος. Τὸ ἐπεσκέφτηκα πολλὲς φορὲς καὶ ἔχω σημειώσει ὅλα τὰ μνημεῖα ποὺ δρίσκενται μέσα σ' αὐτό. Θὰ σου τὰ πῶ ὅλα κι' ὅταν τοῦ χρόνου θὰ πᾶμε στὸ Μεσολόγγι θὰ τὰ ἐπισκεφθοῦμε. "Ἄξιος μὲν ἀξιώσῃ ὁ Θεός νὰ προσκυνήσω ἄλλη μιὰ φορὰ ἀκόμη μαζύ σου τὰ κόκκαλα τῶν ἥρώων, ποὺ μᾶς ἔδωσαν τὴν ἐλευθερία.

Αὐτὰ εἰπεν ὁ παππούς καὶ τὰ μάτια του βούρκωσαν ἀπὸ λειρὴ συγκίνησι. "Χιτερα πάλι ἔξακολούθησε.

— Δοιπόν, παιδί μου, σ' αὐτὸ τὸ μέρος σὶ Μεσολογγῖτες ἔθαβαν τοὺς νεκρούς των, γιατὶ τὸ νεκροταφεῖο τῆς πόλεως, κατὰ τὶς πολιορκίες, εἶχεν ἀποκλεισθῆ πέρ' ἀπὸ τὴν τάφρο. Ἐκεῖ ἦσαν τότε δυὸ μικρὲς ἑκκλησίες τοῦ Ἀγίου Νικολάου καὶ τῆς Παναγίας πίσω ἀπὸ τὸ ἄγαλμα τοῦ Λ. Βύρωνα. Σήμερα φαί-

νονται τὰ θεμέλια καὶ τῶν δύο τούτων ἐκκλησιῶν μὲ τὴν ἐκσκαφὴν ποὺ ἔκαμε τὸ 1933 δ ἀρχιτέκτων Ἀνδρέας Πλουμιστός. Σ' αὐτὸ τὸ χῶρο μὲ τὴν ἀπόφασι τοῦ Ι. Καποδίστρια, Μάιος 1829, ἔγινεν δ Τύμβος δπου μὲ μεγάλη τελετή, ποὺ ἔγινε τὸν Ὁκτώβριο τοῦ 1838 παρισταμένων καὶ τῶν βασιλέων Ὁθωνούς καὶ Ἀμαλίας, ἐτοποθετήθησαν τὰ σεγκεντρωθέντα, μὲ τὴν ἐκσκαφὴν ὀλοκλήρου τοῦ κήπου ἐκτάσεως 14 στρεμμάτων, κόκκαλα τῶν ἀγωνιστῶν τῆς ἐλευθερίας.

Ο Τύμβος, ὅστερ ἀπὸ πολλὰ χρόνια, ἐπῆρε τὴν σημερινὴν του μορφὴν. Οἱ βασιλεῖς τότε διέταξαν νὰ γίνη καὶ τὸ τεῖχος, ποὺ ὑπάρχει σήμερα, γιὰ νὰ μὴ διαρρεύσῃ τὸ ιστορικὸ ἀνάχωμα ποὺ ἦταν τὸ μοναδικὸ ὄχυρὸ τῶν ἀγωνιστῶν. Τὸ τεῖχος αὐτὸ εἶχε δύο πύλες ἐκ τῶν δποίων ἡ μία σώζεται μέχρι σήμερα. Ἡ ἄλλη ἦταν δίπλα στὸ ἥρων παρὰ τὴν θέσιν «κανόνια» (ντάπια Φραγκλίνου) καὶ ὠδηγοῦσε πρὸς Αἰτωλικόν.

Τὸ 1859 δ λοχαγὸς Γεώργ. Κουτκοντάκης, μὲ τὴν ἔγκρισι τῆς βασιλίσσης Ἀμαλίας, ἔκαμε τὴν πρώτη δενδροφύτευσι μὲ δενδρύλλια ποὺ ἔστειλε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἡ Ἰδια ἡ βασιλίσσα. Οἱ βασιλεῖς "Οθων καὶ Ἀμαλία ἐδώρησαν καὶ τὸ μαρμάρινο λιοντάρι ποὺ εἶναι πάνω ἀπὸ τὴν μαρμάρινη πλάκα. Τὸ ἐπίγραμμα τῆς πλάκας ἔγραψεν δ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Σεμιτέλος ὡς ἔξῆς :

ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ

HNΙ ΛΕΩΝΙΔΑΙ ΠΟΛΥΠΛΗΘΕΙΣ ΕΝΘΑ ΚΕΟΝΤΑΙ
ΕΙΝΕΚ' ΕΛΕΥΘΕΡΙΗΣ ΙΦΙ ΜΑΧΕΣΑΜΕΝΟΙ
ΧΡΗΗΔΔΟΠ

ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ

Α

ΧΡΗΗΔΔΗ

ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ

Β

ΧΡΗΗΔΔΠ

"Ητοι : 'Ιδον πολυπληθεῖς Λεωνίδαι κεῖνται ἐδῶ, ἀφοῦ ἡγωνίσθησαν γενναίως διὰ τὴν ἐλευθερίαν.

1838

Πολιορκία Α'

1822

Πολιορκία Β'

1825

Τὸ μαρμάρινο σταυρὸ ποὺ εἶναι ἐπὶ τοῦ τύμβου ἐδώρησαν ἀργότερα οἱ Βασιλεῖς Γεώργιος δ' Α' καὶ ἡ Βασίλισσα Ὀλγα.

Τὸ 1898, δταν ἦταν Νομάρχης στὸ Μεσολόγγι δὲ Σπανίδης, ἡ τάφρες ἔστατηκε σ' ὅλο τὸ μῆκος τῆς. Τὸ μισὸ κιγκλίδωμα ἔγινε ἐπὶ Δημαρχίας Γεωργίου. Μακρὴ καὶ τὸ ὑπόλοιπο ἐπὶ Δημαρχίας Χρ. Εὐαγγελάτου. Οἱ ἔξωραῖς μὲν τοῦ Ἡρῶν ἐγένετο κυρίως ἐπὶ τῆς Δημαρχίας τοῦ Χρ. Εὐαγγελάτου. Ἐπὶ τῆς Δημαρχίας τοῦ Ιατροῦ Ι. Λυκούδη προστέθη ἡ μεγάλη προτομὴ τοῦ Νότη Μπότσαρη.

— Δηλ. τί βλέπει κανεὶς μέσα στὸ Ἡρῶν σήμερα παππού;

— Στὸ Ἡρῶν ἡ στὸν κῆπο τῶν Ἡρώων ἡ στὸ ταφεῖον ἡρώων ὅπως θέλει νὰ τὸ δνομάξῃ δὲ ἐπίτιμος Δήμαρχος τῆς πόλεως καὶ ιστορικὸς κ. Χρ. Εὐαγγελάτος, βλέπομε σήμερα τὰ ἔξης μνημεῖα.

Στὸ κέντρον τοῦ κήπου εἶναι δὲ Τύμβος σὲ σχῆμα Μυκηναϊκοῦ τάφου καὶ μὲ τὸ ἐπίγραμμα ποὺ σοῦ εἶπα προηγουμένως. Διπλα τοῦ ὑψώνεται δὲ ἀνδριάντας τοῦ Λόρδου Βύρωνα μὲ τὸ ἐπίγραμμα:

ΒΡΕΤΑΝΙΗΣ ΟΜΟΤΙΜΟΝ ΑΘΡΕΙ ΣΤΑΣ ΞΕΙΝΕ ΒΥΡΩΝΑ
ΟΝ ΠΕΡΙ ΚΥΡΙ ΦΙΛΕΥΝ ΜΝΗΜΟΣΥΝΗΣ ΘΥΓΑΤΡΕΣ
ΤΩΝ Δ' ΕΥΕΡΓΕΣΙΩΝ ΜΝΗΣΤΙΝ ΣΩ·Ι·ΖΟΝΤΕΣ ΑΓΗΡΩ ΕΛΛΗΝΕΣ
ΣΤΗΣΑΝ ΛΑΙΝΟΝ ΕΞ ΕΡΑΝΟΥ ΕΥΤΕ ΓΑΡ ΕΛΛΑΣ
ΕΤΕΙΡΕΤ· ΕΛΕΥΘΕΡΙΗΣ

ΕΝ ΑΕΘΛΩ ΗΛΥΘΕ ΘΑΛΠΩΡΗ ΧΑΡΜΑ ΤΕ ΜΑΡΝΑΜΕΝΟΙΣ

”*Ἡτοι: Ξένε, στάσου καὶ παρατήσει τὸν Βύρωνα, εὐγενὲ τέκνον τῆς Βρεττανίας τὸν δόποῖον οἱ θυγατέρες τῆς Μνημοσύνης (οἱ Μοῦσες) ἀγαποῦσαν μὲ τὴν καρδιά τους.*

Τῶν εὐθρησκειῶν τον δὲ διατηροῦντες αἰωνίαν ἀνάμνησιν τῆς Ελληνες ἔστησαν δι' ἐράνων ἀνδριάντα. Διότι δταν ἡ Ελλὰ ἐβασανίζετο κατὰ τὸν σκληρὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ἐλευθερίαν τη (αὐτὸς) ἥλθεν εἰς τοὺς μαχομένους Ελληνας ὡς παρηγορι (ζεστασιὰ) καὶ πηγὴ χαρᾶς.

‘Ο ἀνδριάς τοῦ Βύρωνα εἶναι τοποθετημένος ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν σπλάγχνων του.

Τὸ μεγαλύτερο μνημεῖο τοῦ ‘Ηρώου εἶναι τοῦ Μάρκου Μπότσαρη ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ ‘Ελληνὶς παιδούλα, ὅπως τὴν εἶπαν, συλλαβήζει ἐπιτύμβιο πλάκα, ἀκολουθοῦσα μὲ τὸ δάκτυλό της τὴν σειρὰ τῶν γραμμάτων. Εἶναι ἔργον τοῦ ‘Ελληνος γλύπτου Γ. Μπονάνου κατ’ ἀπομίμησιν τοῦ πρωτοτύπου τοῦ Γάλλου γλύπτου Δανιήλ Ντανζί εἰ τὸ ὁποῖον ἀκρωτηριασμένον εὑρίσκεται στὸ ‘Εθνολογικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν, ὅπου καὶ τὸ κρεβῆται ἐκστρατείας ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπέθανεν ὁ Λόρδος Βύρων. ‘Ο γλύπτης Μπονάνος ἔφτειασε τὸ ἀντίγραφον δαπάνη τοῦ μεγάλου Κρητὸς πολιτικοῦ ‘Ελευθερίου Βενιζέλου τὸ 1915.

Τὸ μνημεῖο φέρει τὸ ἐπίγραμμα :

ΚΟΡΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΜΑΡΚΟ ΒΟΤΣΑΡΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ ΔΑΥΤΙΔ ΑΝΖΙΕ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΠΟΝΑΝΟΣ ΕΓΛΑΥΨΕΝ
ΛΩΡΕΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ
ΔΗΜΑΡΧΟΥΝΤΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΣΠΕΤΣΙΕΡΗ

ΜΑΡΚΟΤ ΒΟΣΑΡΕΩΣ ΑΓΝΟΥ ΜΗΣΤΩΡΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΗΓΗΤΩΡΟΣ ΨΥΤΧΗΝ ΔΕ ΕΡΑΤΗΣ ΠΑΤΡΑΣ ΠΡΟ ΣΩΜΑΤΟΣ ΟΙ ΕΚΛΥΣΑΜΕΝΟΥ ΤΟΔΕ ΣΗΜΑ ΤΕΤΤΚΤΑΙ ΕΛΛΑΣ ΤΟΥΣ ΑΓΑΘΟΤΣ ΟΥ ΦΗΣΙ ΠΟΤ ΕΙΝΑΙ ΘΝΗΤΟΥΣ.

“Ητοι : Διὰ τὸν Μάρκον Μπότσαρην, τὸν πεπειραμένον στρατηγὸν τὸν πολέμαρχον, ὃ ὁποῖος ὡς γνωστὸν ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ σώματός του τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῆς προσφιλοῦς πατρίδος, αὐτὸς ἐδῶ ὁ τάφος ἔχει κατασκευασθῆ. ‘Η ‘Ελλὰς δὲν νομίζει, δτι οἱ ἀνδρεῖοι εἶναι ποτὲ θνητοί.

Τοῦ Θανάση Ραζηκώτσικα μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΝΗΜΗΝ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΤ ΑΡΧΗΓΟΥ ΤΩΝ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΤΩΝ ΘΑΝΑΣΗ ΡΑΖΗΚΩΤΣΙΚΑ ΠΡΩΤΕΡΓΑΤΟΥ ΤΗΣ

ΑΜΤΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ ΕΠΙ
ΚΕΦΑΛΗΣ ΤΗΣ ΟΠΟΙΑΣ ΕΠΕΣΕΝ.

Toῦ Δημ. Μακρῆ μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΑΚΡΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΗΓΟΤΜΕΝΟΣ ΦΑ-
ΛΑΓΓΟΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΤΗΣ ΗΡΩΙΚΗΣ ΦΡΟΤΡΑΣ ΚΑΤΑ
ΤΗΝ ΝΤΚΤΑ ΤΗΣ ΕΞΟΔΟΥ ΔΙΕΣΧΗΣΕ ΤΑ ΣΤΙΦΗ ΤΩΝ ΩΧΤ-
ΡΩΜΕΝΩΝ ΠΟΛΙΟΡΚΙΤΩΝ.

Toῦ Νότη Μπότσαρη μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΚΑΚΟΣΟΤΑΙ

ΑΙΤΩΛΙΚΟΝ 1823-25

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ 1825-26

ΝΑΤΠΑΚΤΟΣ 1829

ΝΟΤΗΣ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ ΠΟΛΕΜΑΡΧΟΣ ΤΗΣ ΣΟΤΛΙΩΤΙΚΗΣ
ΣΤΥΜΠΟΛΙΤΕΙΑΣ 1756 — 1841

Toῦ Μήτρον Δεληγεώργη μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΜΗΤΡΟΣ ΔΕΛΗΓΙΩΡΓΗΣ
ΦΡΟΥΡΑΡΧΟΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΕΝΔΟΞΟΥΣ
ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ ΤΟΥ

*Tῶν Δημητρίου Ἀθανασίου καὶ Κωντ)ντίνον Γεροδα-
νάση μὲ τὴν ἐπιγραφήν :*

ΕΠΕΣΑΝ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

Toῦ Δήμου Ρηγιάσα ἢ Μποζώνη μὲ τὴν ἐπιγραφήν ;

ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΕΤΑΦΗ 29 ΙΟΤΝΙΟΤ 1825

Toῦ Ν. Στουρνάρας μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

Ο ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ Ν. ΣΤΟΤΡΝΑΡΗΣ ΕΞ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ
ΕΦΟΝΕΤΩΗ ΤΗΝ ΝΤΚΤΑ ΤΗΣ ΕΞΟΔΟΥ ΤΗΣ ΦΡΟΤΡΑΣ ΤΟΥ
ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ ΔΙΑΣΧΙΖΩΝ ΤΑ ΤΟΤΡΚΙΚΑ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΑ

ΤΗ 10 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1826.

Τοῦ Θεοδώρου Γρίβα

Τοῦ στρατηγοῦ Δήμου Τσέλιου

Τῶν Στάμου Στάϊκου καὶ Δημοσθένη Στάϊκου μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΤΠΟΣΤΡΑΤΗΓΟΣ

Τοῦ Γεωργίου Λιόλιου μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΕΚ ΞΗΡΟΛΕΙΒΑΔΟΤ ΤΟΥ ΟΛΤΜΠΟΤ ΚΑΤΕΒΗ ΕΙΣ ΤΟ ΜΝΗΜΑ ΤΟΥΤΟ ΤΗΝ 26 ΟΚΤΩΒΡΙΟΤ 1861 ΖΗΣΑΣ ΕΤΗ 84 ΚΑΙ ΦΕΡΩΝ ΕΝΔΕΚΑ ΕΝΔΟΞΟΤΣ ΠΛΗΓΑΣ ΠΡΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ 1821 ΑΡΜΑΤΩΛΟΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΒΕΡΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΛΙΝΔΡΟΤ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΕΡΟΝ ΑΙΓΩΝΑ ΟΠΛΑΡΧΗΓΟΣ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΤΣΕΩΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΟΘΩΝΟΣ ΣΤΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΦΑΛΑΓΓΟΣ

Τοῦ στρατηγοῦ Γ. Κίτσου

Τοῦ Δημητρίου Θεμελῆ μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΠΑΤΜΟΣ 1780 — 1826 ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

Τοῦ Σπύρου Ιωάννη μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ

ΟΠΟΙΟΣ ΤΤΡΑΝΟΤΣ ΔΕΝ ΨΗΦΕΙ Κ' ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΖΗ ΔΟΞΑ ΤΙΜΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΕΙΝΑΙ ΜΟΝΟ ΤΟ ΣΠΑΘΙ ΤΟΥ

Τοῦ ἀντιστρατήγου Σπύρου Μίλιου μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΤΠΟΤΡΓΟΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ ΜΕΤΕΣΧΕ ΤΗΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ ΚΑΙ ΕΝ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΤΜΑΣΙ ΙΣΟΡΙΣΕ ΤΑΥΤΗΝ

Τοῦ Χρήστου Ξηρομερίτη μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΕΚ ΜΕΤΣΟΒΟΥ

ΓΕΝΝΗΘΕΙΣ ΚΑΤΑ ΙΑΝΟΤΑΡΙΟΤ ΤΟΥ 1802 ΚΑΙ ΖΗΣΑΣ

ΕΝ ΑΡΕΤΗ ΕΤΗ 75 ΚΑΤΕΒΗ ΕΙΣ ΤΟ ΜΝΗΜΑ ΤΟΤΤΟ ΤΗΝ
7 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1877

Toū I. Παπαδιαμαντοπούλου μὲ τὴν ἐπιγραφήν :
ΑΚΑΜΑΤΩ ΦΡΟΝΤΙΔΙ ΣΤΑΛΟΓΟΤ ΤΩΝ ΕΝ ΠΑΤΡΑΙΣ ΑΙ-
ΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΩΝ 1939

Toū ἀρχιπυροβολητοῦ Δημητρίου Σιδέρη μὲ τὴν ἐπιγραφήν :
21 ΜΑΪΟΥ 1825

Toū Ζαφειρίου Φ. Βάλβη
Toū Ἀνδρέα Σ. Σάββα μὲ τὴν ἐπιγραφήν :
ΠΛΟΙΑΡΧΟΣ Β. ΝΑΤΤΙΚΟΥ
ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ ΤΟΥ 1821
ΑΠΕΒΙΩΣΕΝ ΤΩ 1901 ΕΤΩΝ 104

Toū Μάγερ μὲ τὴν ἐπιγραφήν :
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ΙΑΚΩΒΟΣ ΜΑΓΕΡ

Στὸ μνημεῖο τοῦ Μάγερ ὑπάρχει τετράγωνο σιδερένιο πλαί-
σιο ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τῶν Ἑλληνικῶν Χρονικῶν ποὺ κατε-
στράφη ἀπὸ ἔχθρικὴ δῆιδα στὶς 20 Φεβρουαρίου 1826.

Ἐπάνω σὲ χάλκινη πλάκα εἰναι ἀφιέρωσι Ἑλβετῶν ποὺ
προσκύνησαν τὸν τάφο του τὸ 1951.

Toū Κυριακούλη Μαυρομχάλη μὲ τὴν ἐπιγραφήν :
ΚΤΡΙΑΚΟΤΛΗΣ ΜΑΤΡΟΜΙΧΑΛΗΣ
ΠΕΣΩΝ ΕΝ ΦΑΝΑΡΙΩ ΗΠΕΙΡΟΥ
16 ΙΟΤΝΙΟΥ 1822

Toū Χρ. Καψάλη μὲ τὴν ἐπιγραφήν :
10 ΑΠΡΙΛΙΟΥ

Toū "Αστιγγος μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΑΣΤΙΓΞ

1828 Ο ΔΗΜΟΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

ΕΠΙ ΔΗΜΑΡΧΟΥ ΧΡ. Γ. ΕΤΑΓΓΕΛΑΤΟΥ

ΚΑΙ ΤΗ ΑΡΩΓΗ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ

ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΠΙ ΤΗ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΙ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ

1828-1928

Toū φιλέλληνος Γουσταύου 'Αδόλφου Σάρρας μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

1793-1826

ΕΚ ΓΙΟΥΤΙΛΑ (ΦΙΛΑΝΔΙΑ)

7 ΙΟΤΛΙΟΥ 1793

ΕΠΕΣΕΝ ΤΠΕΡ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

ΕΝ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΩ ΤΗ 7 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1826.

Tῶν Σουηδῶν φιλελλήνων μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΤΩΝ ΣΟΤΗΔΩΝ

ΤΩΝ ΠΕΣΟΝΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ

ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ

ΑΓΩΝΑ

Tῶν 'Αμερικανῶν φιλελλήνων μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΟΙ ΤΙΟΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΕΟΤΣ

ΤΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ ΑΧΕΠΑ

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ

ΤΩΝ ΗΡΩΩΝ ΑΜΕΡΙΚΑΝΩΝ ΤΩΝ

ΤΠΕΡ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΑΓΩΝΙΣΘΕΝΤΩΝ ΕΝ ΕΤΕΙ 1939 ΗΓΕΙΡΑΝ

Tῶν φιλελλήνων γενικῶς μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΚΛΕΙΣΟΒΑ — ΝΤΟΛΜΑΣ

ΒΑΣΙΛΑΔΙ — ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

καὶ τὰ δύομάτα 19 φιλελλήνων πεσόντων κατὰ τὸν ἀγῶνα.

Tῶν Πολωνῶν φιλελλήνων μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

1 8 2 6

**ΤΠΕΡ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΩΝΙΑΣ
ΣΧΕΔΙΑ ΣΘΕΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΖΩΓΡΑΦΟΥ
ΕΚΤΕΛΕΣ ΣΘΕΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΓΛΥΠΤΟΥ
ΑΧΙΛ. Γ. ΑΙΠΕΡΓΗ
ΑΘΗΝΑΙ**

Tῶν Γερμανῶν φιλελλήνων μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

**ΣΤΟΥΣ ΓΕΡΜΑΝΟΥΣ ΠΟΤ ΕΔΩΣΑΝ ΤΗ ΖΩΗ ΤΟΥΣ ΣΤΟ Η-
ΡΩΙΚΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ**

καὶ τὸ τετράστιχο τοῦ Παλαμᾶ

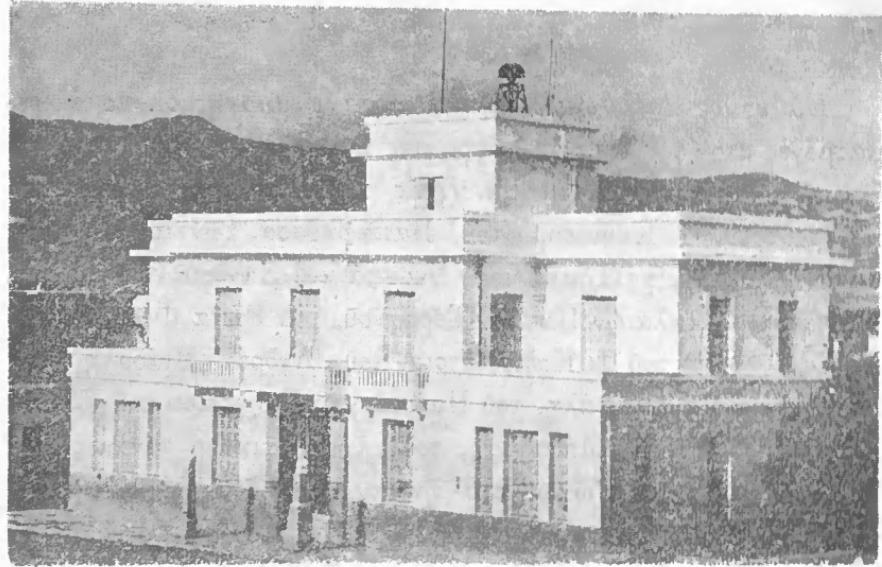
ΚΑΡΔΙΕΣ ΠΙΣΤΟΙ ΤΟΥ ΙΔΑΝΙΚΟΥ ΠΑΛΙΟΙ ΜΑ ΠΑΝΤΑ ΝΕ-
ΟΙ ΦΕΡΜΕΝΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΗΝ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑ Η
ΝΙΚΗ Η ΔΟΞΑ Η ΑΝΘΡΩΠΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΤΤΟΘΤΣΙΑ ΚΙ' ΑΙΡ'
ΤΙΣ ΠΑΤΡΙΔΕΣ ΠΙΟ ΨΗΛΑ ΣΑΣ ΠΑΕΙ ΚΑΙ ΣΑΣ ΕΜΠΙΝΕΙ

1934 ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

— Καὶ τοὺς προμαχῶνες δὲν θὰ τοὺς δοῦμε στὶς θέσεις τους
παπικοῦ, ἀπάνω στὸ ἀνάχωμα ; ἐρώτησεν δὲ Ἀνδρέας.

— Δυστυχῶς, παιδί μου, οὕτε τοὺς προμαχῶνες θὰ ιδῆς στὴ
θέσι τους οὕτε καὶ τὴν περίφημο τάφρο τοῦ φρουρίου.. "Ἄς εἰναι,
ἀπ' ὅσα θὰ ιδῆς πολλὰ θὰ καταλάβῃς.

"Ἐνα ἄλλο δράδυ θὰ σοῦ μιλήσω γιὰ τὸ Δημαρχεῖο τῆς Ἱε-
ρᾶς μας Πόλεως. Ἱερὰ Πόλις δνομάζεται τώρα τὸ Μεσολόγγι
"'; στερε' ἀπὸ ἀπόφασι τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. "Οταν ἀκού-
σης καὶ γιὰ τὸ Δημαρχεῖο, Ἀνδρέα μου, τότε θὰ ἔχης σχηματί-
σει μιὰ πλήρη εἰκόνα τῆς μεγάλης αὐτῆς Ἑθνικῆς κολυμβήθρας,
ποὺ λέγεται Μεσολόγγι.

Τὸ Δημαρχεῖο τῆς πόλεως Μεσολογγίου

21. Τὸ Δημαρχεῖον

—Τὸ Δημαρχεῖο τοῦ Μεσολογγίου, παιδί μου, εἶναι ἔνα ἀπὸ τὰ καλύτερα οἰκήματα τῆς πόλεως, ἐξακολούθησε τὸ ἄλλο θράσυ ὁ παππούς. Τὸ παλιὸ Δημαρχεῖο κάηκε ἀπὸ τυχαία πυρκαϊὰ τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1929. Ἡταν δίπλα στὸ σπίτι τοῦ Θεμιστοκλῆ Τρικούπη, ἐπου κατώκησεν ὁ ἱστορικὸς καὶ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος Σπῆρος Τρικούπης. Τὸ σπίτι αὐτὸ σώζεται ἀκόμη σήμερα ἀνάμεσα σὲ ψηλοὺς φοίνικες. Ἀπέναντι ἀκριθῶς εἶναι τὸ σπίτι τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ καὶ ἡ θέσι ποὺ ἦταν ἡ, παλαιὰ Παλαμαϊκὴ Σχολὴ τοῦ Παναγιώτη Παλαμᾶ. Τὸ 1932 στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς πλατείας Μπέτσορη ἀνοικοδομήθηκε τὸ νέο Δημαρχεῖο οἱ αἴθουσες τοῦ ὅποιου διπέθησαν ἑθνικὲς πινακοθήκες.

Πρὶν ἡ μποῦμε στὴν κυρία εἰσόδῳ τοῦ Δημαρχείου βλέπομε τὶς προτομὲς τῶν δύο μεγάλων πρωθυπουργῶν Χαρ. Τρικούπη καὶ Ἐπαμ. Δεληγεώργη. Σὲ μιὰ μαρμάρινη πλάκα ἐντειχισμένη πάνω ἀπὸ τὴν κυρία εἰσόδῳ διαβάζομε :

ΔΗΜΑΡΧΕΙΟΝ

ΕΠΙ ΔΗΜΑΡΧΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ Γ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ ΕΝ ΕΤΕΙ 1932

Εύθυς ώς εἰσέλθωμε στὴν αἴθουσα ἀναμονῆς θλέπομε κρεμασμένες στὸν τοῖχο προσωπογραφίες καὶ πίνακες ἰδικῶν μας καὶ ξένων ζωγράφων. Βλέπομε π. χ. τὶς προσωπογραφίες τῶν Ὀδ. Ἀνδρούτσου, Π. Κουντουριώτου, Ηπαπαφλέσσα, τῶν ἰδρυτῶν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας Τσακάλωφ, Σκουφᾶς καὶ Ξάνθου, τοῦ Ἀλεξ. Υψηλάντου, Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, τοῦ Ρήγα Φεραίου, τοῦ Δ. Υψηλάντου, τοῦ Ι. Καποδίστρια, τοῦ Ἀνδρέα Μιαούλη, τοῦ Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε', τοῦ Κριεζῆ, τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, τοὺς ζωγραφικοὺς πίνακες τοῦ Ἐπισκόπου Ἰωσήφ Ρωγῶν καθ' ἣν στιγμὴν δίδει τὴν θείαν κοινωνίαν εἰς τοὺς πολιορκημένους καὶ τοῦ Χρήστου Καψάλη μὲ τὸ δαυλὸν στὸ χέρι, ἔργα τοῦ Μεσολογγίτου ζωγράφου Δημ. Κασόλα καὶ υἱῶν. Βλέπομε τὴν προτομὴν τοῦ ἴστορικοῦ καὶ Πρωθυπουργοῦ τῆς Ἑλλάδος Σπύρου Ι. Τρικούπη. Στὸν τοῖχο, παρὰ τὴν προτομὴν, φαίνεται μαρμάρινη πλάκα μὲ τὰ δνέματα τῶν νικητῶν τοῦ δρόμου τῆς θυσίας. Τὸ ἀγώνισμα τοῦτο γίνεται κάθε χρόνο στὶς γιορτὲς τῆς ἔξοδου. Οἱ δρομεῖς ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ μοναστήρι τοῦ "Αι - Συμιοῦ καὶ τερματίζουν στὸ Ἡρῶν. Δαμβάγουν μέρος ἀθλητῶν ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. Τὸ ὄνομα τοῦ νικητοῦ ἀναγράφεται στὴν πλάκα.

Στὰ γραφεῖα τοῦ Δημάρχου ὑπάρχουν οἱ εἰκόνες τοῦ Λόρδου Βύρωνα, τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, τοῦ ὁπλαρχηγοῦ Ζάχου Μελιού μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

ΕΚ ΧΕΙΜΑΡΑΣ 1802 — 1860

Τοῦ Σταματίου Λεβίδη μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΝ ΤΟΥ 1821 ΚΗΡΤΧΘΕΙΣ ΕΠΙΤΙΜΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ ΤΗ 4

ΙΑΝΟΤΑΡΙΟΥ 1825.

Τοῦ Μιλτιάδου Σέχου.

Μιὰ εἰκόνα ἀπὸ τὴν ἐκατονταετηρίδα τῆς ἔξιδου καὶ ἓνα δι-
πλωμα πρωταθλητρίας στὴν Ἱερὰ πόλις ποὺ γράφει :

**ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΗ ΠΡΩΤΑΘΛΗΤΡΙΑ ΠΟΛΕΙ ΤΗΣ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ ΤΙΜΗΣ ΕΝΕΚΕΝ**
10 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1826

Στὴν αἰθουσα τῶν συνεδριάσεων τοῦ Δημ. Συμβουλίου
ὑπάρχουν οἱ προσωπογραφίες τῶν Δημάρχων τῆς πόλεως :

ΓΕΩΡ. ΔΙΛΕΤΗ 1857-1861, ΕΛΕΥΘ. ΣΠΕΤΣΕΡΗ 1911-1925

ΣΩΚΡ. ΣΤΑΪΚΟΥ 1899—1911, ΠΑΝΟΥ ΚΑΨΑΔΗ 1891—1895

ΓΕΩΡ. ΜΑΚΡΗ 1887 1899, ΙΩΑΝ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΤΛΟΥ 1866-1881

ΧΡ. ΕΤΑΓΙ' ΕΛΑΤΟΥ 1925-1951

Μιὰ εἰκόνα τῆς ἔξιδου μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΕΡΓΟΝ ΣΟΛΩΝΟΣ. Γ. ΦΡΑΓΚΟΤΑΙΑΗ

ΔΩΡΕΑ ΑΔΕΛΦΩΝ ΠΑΠΙΑΣΤΡΑΤΟΥ

καὶ οἱ εἰκόνες τῶν

ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ, ΜΠΟΤΣΑΡΗ, ΤΣΑΒΕΛΛΑ
ΚΑΙ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Ε'

Στὴ σκάλα ποὺ ἀνεβαίνουμε γιὰ τὸ β' ὅροφο ὑπάρχουν με-
γάλοι πίνακες τῶν πολιορκιῶν, ἓνας πίνακας τῆς ἔξιδου τοῦ Με-
σολογγίου, ἔνας ἄλλος πίνακας μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΑΜΥΝΑ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ 1822

Τὸ σχέδιο τῆς πόλεως κατὰ τὴν πολιορκίαν ἔργον τοῦ μηχα-
νικοῦ τῆς ἔξιδου Μιχαὴλ Κοκκίνη, καὶ οἱ προσωγραφίες τῶν :

ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΣΠΥΡΟ·ΜΙΛΙΟΥ

καὶ τοῦ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΚΑΝΑΚΑΡΗ ΡΟΥΦΟΥ

- μὲ τὴν ἐπιγραφήν

ΚΤΡΙΕΤΕΙ ΤΑΣ ΠΑΤΡΑΣ

‘Ο πίνακας του Γάλλου ζωγράφου Ντελασάκ στήν πινακοθήκη Μεσολογγίου

‘Η μεγάλη αἴθουσα τῶν τελετῶν τοῦ Δημαρχείου κοσμεῖται μὲ τὸν μεγάλο πίνακα τοῦ Ντελανσάκ Γάλλου ζωγράφου, δωρεὰ τῆς Ἐλενας συζύγου τοῦ Ἐλευθ. Βενιζέλον. Ο πίνακας οὗτος παρουσιάζει μιὰ Μεσολογγίτισσα νὰ στρέψῃ ἐνα δίκοπο μαχαίρι κατ’ ἐπάνω τῆς ἀφοῦ πρῶτα ἐφόνευσε μὲ τὸ ἔδιο

μαχαίρι τὸ ἄνδρα τῆς καὶ τὸ παιδί της, ποὺ τὸ υρατάει σκοτωμένο στὴν ἀγκαλιά της. Κοσμεῖται ἐπίσης μὲ τοὺς μεγάλους ζωγραφικοὺς πίνακες ποὺ παριστάνουν τὴν ἄφιξι τοῦ Βύρωνα⁷ στὸ Μεσολόγγι, τὴν ἀνατίναξι τοῦ ἀνεμόμυλου, καὶ τὴν ἐπίθεσι τοῦ Ἰμβραῆμ πασᾶ κατὰ τοῦ Μεσολογγίου.

Ὑπάρχουν ἐπίσης στὴν αἴθουσα αὐτὴ οἱ προσωπογραφίες τῶν : Θανάση Ραζηκώτσικα, Παύλου Γ. Μελᾶ, Γέρο - Δήμου, Δήμου - Τσέλιου, Δημ. Μακρῆ, Γιαννάκη Ράγκου, Γιαννάκη⁸ Ραζηκώτσικα, Κων)τίνου Μεταξᾶ καὶ τοῦ Βύρωνα.

Στὴν αἴθουσα τῆς Βιβλιοθήκης δεσπόζει ἡ εἰκόνα τῆς ἔξοδου μετὰ τοῦ σκεπάστρου (օὐρανίας), τὴν δποίαν τὴν νύχτα τοῦ Λαζάρου μεταφέρουν ἐν ποιμῆ φουστανελοφόροι γυμνασιόπαιδες ἥπο τὸν Μητροπολιτικὸν ναὸ τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνα στὸ Ἡρών. Μπροστὰ ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς ἔξοδου ὑπάρχει γύψινο ἄγαλμα τοῦ Λ. Βύρωνα καθημένου, δωρεὰ τῆς Καναδικῆς Πρεσβείας. Στὰ ράφια τῆς θεοφόρους οὐρανίας ὑπάρχουν πολλοὶ τόμοι ιστορικῶν, νομικῶν καὶ ἀλλων θεοφόρων. Σὲ μιὰ μικρὴ προθήκη ὑπάρχουν τεύχη τῆς ἐφημερίδας «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ» καὶ αὐτόγραφα τοῦ Βύρωνα καὶ τοῦ Σπ. Τρικούπη. Σὲ μιὰ δεύτερη μικρὴ προθήκη διατηρεῖται ἀξιόλογη συλλογὴ νομισμάτων.

Ὑπάρχουν ἐπίσης οἱ προσωπογραφίες τῶν : Σπύρου Ηεταλούδη, Κων. Τρικούπη, Γεωρ. Νόρμαν, Θ. Γρίθα καὶ Γεωργίου Ἀλεξανδροπούλου.

Στὸ διάδρομο τοῦ β' ὁρόφου διακρίνομε τὶς εἰκόνες τῶν : Ἰμβραῆμ πασᾶ, Θ. Κολοκοτρώνη, Νικ. Τζαβέλλα, Ἀλ. Μαυροκορδάτου, Νότη Μπότσαρη, Γρηγορίου Παπαφλέσσα, Γεωρ. Καραϊσκάκη, Φῶτο - Τζαβέλλα καὶ Κων. Κανάρη.

Στὸ γραφεῖο τῆς ὑποδοχῆς τῶν ἐπισήμων προσώπων ὑπάρχουν οἱ εἰκόνες τῶν βασιλέων μας καὶ τῶν Ν. Π. Γουναράκη, Κώστα Κρυστάλη, Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη, Κωστῆ Παλαμᾶ, Διονυσίου Σολωμοῦ, Χαριλάου Τρικούπη, Ζαφειρίου Βάληη, Ἐπικειμένωνδα Δεληγεώργη, Ελευθερίου Βενιζέλου, Νικολάου Πλα-

στήρα, Ἰωάννου Μεταξᾶ, Νικολ. Στράτου καθώς καὶ ἐνα ἀγαλ-
μάτιο ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τοῦ δρόμου τῆς θυσίας.

Κι ἀν θελήσης ν' ἀνεβῆς στὴν ταράτσα τοῦ Δημαρχείου,
παιδί μου, ἔξακολούθησεν δ παππούς, θὰ ἵδης σὰν ἀπὸ ἀεροπλάνο
ὅλοκληρη τὴν πόλιν καὶ τὴν λιμνοθάλασσά της. Θὰ διακρίνης τὰ
τρία σημεῖα τῆς ἔξόδου καὶ ἀπάνω στὸ Ζυγὸ θὰ ἵδης τὸν Ἀϊ-Συ-
μίο μὲ τὸ μεγάλο ἄσπρο σταυρὸ ποὺ ἐτοποθέτησεν δ Δήμαρχος
Χρῆστος Εὐαγγελάτος.

Αὐτὰ εἶχα νὰ σοῦ πῶ γιὰ τὸ ἡρωϊκό μας Μεσολόγγι, Ἄν-
δρέα μου, ἐσὺ δικιώς σταν μεγαλώσης νὰ διαβάσης ὅλα τὰ μεγάλα
βιβλία ποὺ γράφουν γιὰ τὸ Μεσολόγγι. Στὴ δική μου βιβλιοθήκη
θὰ δρῆς τὴν «Ἀρχαία Αἰτωλία» τοῦ Στεργιοπούλου, «Τὸ Μεσο-
λόγγι» τοῦ Φωτιάδη, «Τὰ στρατιωτικὰ ἐνθυμήματα» τοῦ Κοσο-
μύδη, τὸν «Καραϊσκάκη» τοῦ Φωτιάδη, τὴν «Ἴστορία τοῦ Με-
σολογγίου» τοῦ Δημάρχου καὶ παλαιότερα βουλευτοῦ καὶ Ὑπουρ-
γοῦ Χρήστου Γ. Εὐαγγελάτου καθὼς καὶ ἀποκόμματα πολλῶν
ἔφημερίδων ποὺ γράφουν γιὰ τὸ Μεσολόγγι. Ἐσὺ σ' αὐτὰ νὰ
προσθέσης κι ἀλλα νεώτερα ποὺ κάθε τόσο θὰ ἐκδίδωνται.

— Καλὴ νύχτα, παιδί μου, Καὶ τοῦ χρόνου, ἂν εἴμαι καλά,
σοῦ ὑπόσχομαι πῶς τὴ νύχτα τοῦ Λαζάρου θὰ ἐπισκεφθοῦμε τὸ
Μεσολόγγι.

Τ Ε Λ Ο Σ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΩΝ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΥ ΟΙΚΟΥ ΙΩ. ΚΑΜΠΑΝΑ ο. ε.

1. ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ, Η. Στάρχ, Ἐπιθεωρητοῦ Δημ.
Σχολείων:

Τὰ ἐκλεκτότερα παραμύθια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ δοσ-
μένα κατὰ ἐνότητες καὶ σύμφωνα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς
σύγχρονης Παιδαγωγικῆς. Δρχ. 12

2. Θ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, Δημ. Γερουσιαλάγου, Ἐπιθεωρητοῦ
Δημ. Σχολείων:

Συναρπαστικὸ παιδικὸ ἐλεύθερο ἀνάγνωσμα, μὲ δλη
τὴν ἐπεισοδιακὴ καὶ πολυτάραχη ζωὴ τοῦ ἀρχηγέτη
τῆς Ἐπαναστάσεως, ἔτεντιγμένο μέσα στὴν μπαρούτο-
καπνισμένη καὶ ἐπικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ 21. Δρχ. 20

3. ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ, Γ. Γεωργίου:

Μὲ γοητευτικὸ ἀφηγηματικὸ τρόπο διγωστὸς δόκιμος
συγγραφέας παιδικῶν βιβλίων Γ. Γεωργίου, γραρίζει
στὸ μικρὸ ἀγαγιώστη τὸ παληὸ ἥρωϊκό, ἀλλὰ καὶ τὸ
γεμάτο ζωὴ καὶ Ἐθνικὸ παλμὸ σύγχρονο Μεσολόγγι.

Δρχ. 10

4. ΠΑΙΔΙΚΗ ΦΛΟΓΕΡΑ, Παν. Ἀντωνόπουλου:

Παιδικὴ ποιητικὴ ἀνθολογία περιέχουσα πατριωτικὰ
ποιήματα, ὕμνους καὶ προσευχές, ἔμμετρα ἀπ' τὸν
θρησκευτικὸ κύκλο, ἀπ' τὴ σχολικὴ ζωὴ, ἀπ' τὴ
φύση κ.λ.π.

Ἡ ἀνάγνωση τῶν ἔξι χων αὐτῶν ποιητικῶν κειμένων
ἐπιτυγχάνει τὴν αἰσθητικὴ καλλιέργεια, τὸν Ἐθνικὸ
καὶ θρησκευτικὸ φρονηματισμὸ καὶ συμβάλλει ἀποτελε-
σματικὰ στὴν κοινωνικὴ ἀγωγὴ τοῦ παιδιοῦ. Δρχ. 30

5. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΑ, Χάρη Σχελλαρίου:

Πρωτότυνα παιδικὰ ποιήματα ἀναφερόμενα στὴν ὕλη
τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος. . . . Δρχ. 10

* Αποστέλλονται εἰς τεὺς ἐμβάζοντας τὴν ἀξίαν των ἐλεύθερα ἔξι δων.

938.3

ΓΕΩ